

ATTILA LÁSZLÓ, *Datarea prin radiocarbon în arheologie (Radiocarbon Dating in Archaeology)*, Biblioteca Muzeului Național, II, București, 1997, 310 p.

Volumul de față, apărut în editura Muzeului Național de Istorie a României, se dorește a fi, ca gen, așa cum afirmă autorul în *Cuvântul înainte*, un tratat, un manual, destinat arheologilor. Cartea, „scrisă de un arheolog pentru arheologi”, prezintă principiile de bază și problemele fundamentale legate de metoda de datare prin radiocarbon, într-o manieră cât mai explicită cu putință, fără a renunța însă la rigoarea științifică.

După un *Cuvânt înainte* în limbile română și engleză (p. 7–10; 11–12) urmează o *Introducere* consistentă (p. 13–31), în care autorul face cunoscute principiile de bază, dar și „istoria” metodei de datare prin radiocarbon, de la cercetările lui W. F. Libby și până la rezultatele recente obținute în domeniul calibrării.

Nucleul cărții îl constituie capitolele II și III, *Datarea radiocarbon convențională* (p. 32–127) și *Calibrarea datelor radiocarbon* (p. 128–230). Prezentarea datării radiocarbon convenționale prilejuiește autorului să se oprească, pe larg, asupra problemelor generale ale metodei C-14, precum: materialele ce pot fi folosite pentru datare și rolul mostrelor în datare, procesul de dezintegrare radioactivă a ^{14}C , metodele de măsurare a radioactivității (metoda carbonului solid, metoda scintilației lichidului, cea a numărării atomilor – tehnica AMS), procedeul de stabilire a vârstei mostrelor ș.a. Se discută, apoi, în capitolul următor, cercetările privitoare la oscilațiile din trecut ale concentrației ^{14}C , precum și acele încercări care au avut drept scop transformarea datelor radiocarbon convenționale în date calendaristice, exprimate în ani astronomici. În această parte a cărții sunt tratate, detaliat, diferitele sisteme de calibrare, inclusiv unele versiuni computerizate ale acestora.

Întregul eșafodaj al teoriei construite de Libby are ca punct de plecare câteva ipoteze, în parte neverificabile. Ulterior, unele dintre aceste ipoteze (conform cărora, de pildă, concentrația de C-14 din atmosferă ar fi constantă, sau nivelul de radioactivitate ^{14}C al materiei vii ar fi peste tot egal pe glob) s-au dovedit a fi incorecte, apărând, astfel, necesitatea revizuirii metodei și a datărilor deja obținute. Această muncă de corectare a datărilor radiocarbon – calibrarea – a avut la bază compararea rezultatelor obținute cu cele atinse cu ajutorul unei alte metode „moderne” de datare: dendrocronologia. S-a încercat realizarea unor curbe de calibrare și a unor procedee de corecție, în urma cărora au fost obținute determinări cronologice comparabile cu datele cronologiei istorice exprimate în ani astronomici. Inițial, pentru calibrare, au fost folosite doar seriile dendrologice fixe, obținute pe speciile de arbori cu o viață foarte îndelungată *Sequoia gigantea* și *Pinus aristata* din America de Nord. Pentru o mai mare precizie, pentru Europa, au fost elaborate, ulterior, procedee de calibrare pornind de la seriile dendrologice din nordul și centrul continentului (pe baza studiului stejarului fosil din Germania și Irlanda). Această inițiativă a avut un scop dublu: atât corectarea datelor radiocarbon, cât și fixarea în timp a seriilor dendrocronologice flotante.

Procedeele de datare prin măsurarea radioactivității ^{14}C remanente a mostrelor arheologice sunt explicate de autor într-o mani-

eră complexă și coerentă, textul fiind însoțit de tabele și grafice. Cartea devine, astfel, accesibilă și cititorilor ce posedă doar cunoștințe de bază în domeniul științelor exacte.

Într-un scurt capitol (al IV-lea, p. 231–236) sunt oferite *Câteva recomandări practice* privind prelevarea și selecția mostrelor, manipularea lor și cantitățile de material necesare pentru datare. În continuare, în capitolul V, *Spre o cronologie radiocarbon a preistoriei României. Listă de date C-14* (p. 237–265) este prezentată, pe scurt, poziția adoptată, în decursul ultimelor decenii, de către unii arheologi români (Vladimir Dumitrescu, Alexandru Păunescu, Dan Monah, Cornelia-Magda Mantu și alții) față de datarea „absolută”, oferită de metoda radiocarbon, precum și progresele îndubitabile, făcute în aplicarea metodei. Acest capitol, al V-lea, merită o atenție cu totul specială, deoarece oferă, ca un fapt nou, o schiță „a istoriei radiocarbonului” în România, completată de o listă a datărilor C-14, obținute pentru diverse monumente arheologice, începând cu Paleoliticul mijlociu și terminând cu Perioada de tranziție de la neolitic la Epoca Bronzului (Boroșteni, Mitoc-Malu Galben, Ripiceni-Izvor, Cârcea, Căscioarele, Poduri, Malnaș Băi, Drăgușeni-Ostrov etc.).

În *Încheiere* (p. 266–270) autorul punctează câteva aspecte referitoare la posibilitățile și limitele metodei de datare prin radiocarbon în arheologie. Departate de a fi perfectă, această metodă constituie totuși, un instrument de lucru indispensabil, în special pentru reconstituirea cronologiei fenomenelor cultural-istorice din trecutul îndepărtat, imperfecțiunile sale putând fi suplinite prin coroborarea rezultatelor cu cele obținute prin alte metode de datare, „clasice” sau „moderne”.

Lucrarea se încheie cu o utilă *Listă a Laboratoarelor radiocarbon*, existente pe glob (p. 271–294) și cu o bogată bibliografie, ordonată tematic (p. 295–309), necesară și ca viitor reper pentru cei interesați de cunoașterea și utilizarea metodei de datare prin radiocarbon.

Cartea profesorului A. László, *Datarea prin radiocarbon în arheologie*, face parte din rarele apariții editoriale românești privind aspectele teoretice ale arheologiei, putând fi așezată alături de lucrările semnate de M. Cărciumariu (și colaboratori) despre aplicarea palinologiei în arheologie ori despre paleoetnobotanică; de M. Udrescu, Lumi Mița Bejenaru, Carmen Hrișcu, care au elaborat o *Introducere în arheozoologie*, ori de Zoia Maxim cu privire la utilizarea unor metode matematico-statistice în arheologie. Cartea semnalată aici constituie, alături de lucrările mai sus menționate, o piatră la temelie teoretică, atât de necesară, a arheologiei românești. Utilitatea cărții nu poate fi, credem, pusă sub semnul întrebării. Bazată pe o documentație extrem de vastă, inexistentă, practic, în bibliotecile din România, concepută ca un *handbook* adresat arheologilor, celor tineri cu deosebire, bine articulată și de o înaltă ținută științifică, dar scrisă, totodată, într-o manieră accesibilă, cartea care ne-a prilejuit aceste rânduri constituie, sperăm, doar punctul de plecare al unei serii de studii privind metodele moderne de cercetare în arheologie – tema unui

dintre cursurile predate de prof. A. László la Universitatea din Iași, care, în *Cuvântul înainte* nu a uitat să le mulțumească studenților săi „care au avut răbdarea să asiste, primii, la expune-

rea cunoștințelor cuprinse în această lucrare, pusă acum la dispoziția unui cerc mai larg de cititori”.

ELENA ROXANA MUNTEANU

CORNELIA-MAGDA MANTU, *Cultura Cucuteni. Evoluție, cronologie, legături*, Bibliotheca Memoria Antiquitatis, V, Piatra-Neamț, 1998, 324 p. (inclusiv 11 tabele și 51 fig.).

Centrul Internațional de Cercetări al Culturii Cucuteni din cadrul Muzeului de Istorie Piatra-Neamț ne propune, așa cum ne-a obișnuit în ultima vreme, o nouă apariție editorială de interes deosebit, de data aceasta o sinteză a evoluției, cronologiei și legăturilor culturii Cucuteni, semnată de cunoscuta cercetătoare ieșeană Cornelia-Magda Mantu.

După *Abrevieri* și o scurtă *Introducere*, în care autoarea prezintă problemele pe care le-a urmărit de-a lungul întregii lucrări și aduce mulțumiri celor care au sprijinit-o în demersul său și au făcut posibilă apariția lucrării, volumul este structurat în șase capitole: *Istoricul cercetărilor* (p. 15–28), *Complexul Cucuteni* (p. 61–92), *Cronologia absolută a culturii Cucuteni* (p. 93–110), *Etapetele culturii Cucuteni pe baza datelor de cronologie relativă și absolută* (p. 111–133) și *Sincronizarea culturii Cucuteni cu alte culturi eneolitice* (p. 135–160). Acestea sunt urmate de *Concluzii* (p. 161–170), pentru ca, în final, lucrarea să cuprindă un sumar în limba engleză (tradus de Nikolaus Boroffka), bibliografia, tabele și ilustrații, precum și indicii onomastici și toponimici (realizați de Ovidiu Cotoi și Constantin-Emil Ursu).

În primul capitol, autoarea realizează un scurt istoric al cercetărilor asupra culturii Cucuteni, care are meritul de a pune mai bine în lumină etapele cercetării celebrei culturi eneolitice. Totodată, sunt prezentate mult mai amplu contribuțiile unor renumiți arheologi, de multe ori uitați sau amintiți în fugă, cum ar fi Francisc László sau Constantin Cihodaru, precum și rezultatele cercetărilor din Basarabia.

În al doilea capitol, ne sunt prezentate, într-o privire de ansamblu, câteva dintre aspectele cele mai importante ale complexului cultural Ariușd-Cucuteni: cadrul fizico-geografic în care acesta a evoluat, geneza, periodizarea (inclusiv sincronismele) propuse pentru cele două mari arii culturale, Cucuteni și Tripolie), variantele regionale identificate de diverși cercetători, relațiile purtătorilor marelui aspect cultural cu cei ai culturilor vecine, precum și date cu privire la așezări și morminte, economia comunităților cucuteniene, organizarea socială și viața spirituală a acestora; ultimul subcapitol este rezervat prezentării opiniilor cu privire la cauzele sfârșitului civilizației Cucuteni-Tripolie.

În următorul capitol, autoarea încearcă precizarea cronologiei relative a culturii Cucuteni, dar și relațiile cu culturile învecinate, avându-se în vedere metodele „clasice”, specifice, de cercetare. Sunt evidențiate rezultatele principalelor cercetări din așezările marelui complex cultural, precum și propunerile de periodizare ale celor mai cunoscuți cercetători care s-au aplecat asupra acestei probleme: Hubert Schmidt, Radu Vulpe, Vladimir Dumitrescu, Mircea Petrescu-Dîmbovița, Anton Nițu, Tatjana Passek, Ekaterina Černyš, Vsevolod Marchevici, Victor Sorokin. Alături de ceramică, la periodizarea și stabilirea legăturilor cu comunitățile culturilor vecine au fost folosite și rezultatele studiilor tipologice și comparative asupra topoanelor de cupru, sceptorilor de piatră și idolilor *en violon* din cultura Cucuteni. Informații asupra periodizării a putut oferi și metoda chorologică (din păcate sporadic uti-

lizată pentru cultura Cucuteni), folosită mai ales pentru piesele de cupru și sceptorile de piatră. De remarcat este faptul că autoarea atenționează, în mai multe rânduri, asupra stadiului actual al cercetărilor – săpături de amploare puține, cele mai multe fiind întreprinse în așezări din faza A, publicarea fragmentară a rezultatelor sau chiar nepublicarea acestora, inexistența unor situații stratigrafice ideale, care să cuprindă nivele de locuire din toate fazele și etapele de evoluție ale culturii Cucuteni-Tripolie, inexistența unor prelucrări statistice pentru categoriile ceramice cucuteniene din așezările cercetate sistematic etc. – care nu permit realizarea unei mai bune periodizări a marelui complex cultural ce a evoluat timp de aproape un mileniu, pe o suprafață de peste 350.000 kmp.

Capitolul al patrulea cuprinde rezultatele oferite de trei dintre metodele de datare absolută folosite pentru cultura Cucuteni: termoluminescență, arheomagnetism și, mai ales, radiocarbon. Sunt prezentate, pe scurt, principalele rezultate obținute de-a lungul timpului și propunerile de încadrare cronologică oferite de diverși cercetători ai culturii Cucuteni-Tripolie. Este de subliniat aici aportul autoarei la îmbogățirea acestor date (27 date radiocarbon noi și 23 de probe în curs de analizare în diverse laboratoare din lume), precum și încercările de a aplica și celelalte două metode pentru cunoașterea cronologiei absolute a culturii Cucuteni.

Datele prezentate au fost folosite în capitolul următor, unde autoarea încearcă alcătuirea unei schițe cronologice a complexului Ariușd-Cucuteni-Tripolie (în care include și cultura Precucuteni), având în vedere și datele cronologiei relative; de asemenea, sunt luate în discuție și relațiile cu culturile vecine. Sunt propuse următoarele intervale de timp în care au evoluat diferitele faze ale marelui complex cultural: precum Cucuteni I și II, 4200–3900 b.c. sau 5050–4750 CAL.B.C.; pentru faza Precucuteni III, 3900–3750 b.c. sau 4750–4600 CAL.B.C.; pentru Cucuteni A, 3750–3200 b.c. sau 4600–4050 CAL.B.C.; pentru Cucuteni A–B, 3250–2970/2950 b.c. sau 4100–3800 CAL.B.C.; pentru Cucuteni B, 3000–2700/2600 b.c. sau 3850–3500 CAL.B.C. De asemenea, autoarea realizează și încadrarea cronologică a culturii Horodiștea, propunând intervalul 2700/2600–2300 b.c. sau 3500–3150 CAL.B.C., deși valorile calibrate împing sfârșitul culturii spre 2900 CAL.B.C. Astfel, autoarea remarcă faptul că evoluția culturilor Precucuteni III, Cucuteni și Horodiștea se încadrează în aceleași valori cu cea a culturii Tripolie, care a evoluat de-a lungul a peste 1550 ani, între 4000/3900–2300 b.c. sau 4850/4750–3150 CAL.B.C., propunând o serie de corespondențe între arealul Cucuteni și Tripolie.

În capitolul al șaselea, după ce prezintă relațiile cu vecinii, date de „importuri” și influențe în și din mediul cucutenian, precum și sincronismele culturii Cucuteni cu alte culturi eneolitice, sincronisme postulate de-a lungul anilor, autoarea propune propria sa concepție despre legăturile cronologice și culturale ale ariei Cucuteni cu civilizațiile din spațiul estic, cu cele din spațiile intracarpatică și carpat-balcanic, precum și posibile sincronisme cu cele din spațiul sud-balcanic (Grecia), Anatolia și Mesopotamia.

În final, autoarea, după ce reliefează pe scurt problemele discutate în cele șase capitole (rememorare la care, credem noi, se putea renunța), pe baza celor 125 de date radiocarbon pentru eneoliticul românesc, a realizat o schiță cronologică pentru eneoliticul din întreg spațiul românesc, precum și relațiile complexului Precucuteni-Cucuteni-Tripolie cu estul Europei, spațiul dunăreano-balcanic, sud-balcanic, Anatolia și Mesopotamia.

Volumul mai cuprinde și o serie de tabele cu „importuri” în și din mediile Precucuteni și Cucuteni, repartizarea sceptrelor de piatră în etapele fazei Cucuteni A, altele cu datele radiocarbon

pentru complexul Cucuteni-Tripolie și calibrarea acestora după „grupul de la Tucson”, cu datele arheometrice, dar și un număr foarte mare de figuri dintre care se remarcă schițele, propuse de autoare, asupra cronologiei absolute a complexului cultural Ariușd-Cucuteni-Tripolie și cronologiei absolute a eneoliticului românesc și corespondențele sale cu sud-estul Europei și Orientul, care întregesc cu succes lucrarea cercetătoarei ieșene, prima monografie asupra evoluției, cronologiei și legăturilor cu vecinii ale marelui complex cultural Precucuteni-Ariușd-Cucuteni-Tripolie realizată în istoriografia românească.

VASILE COTIUGĂ

SILVIA TEODOR, *Regiunile est-carpătice ale României în secolele V-II î.d.Hr. Considerații generale și repertoriu arheologic*, Institutul Român de Tracologie, Bibliotheca tracologica, XXVI, București, 1999, 186 p și 71 figuri.

Ultima apariție editorială consacrată celei de a doua epoci a fierului din teritoriul de la răsărit de Carpați al României este reprezentată de monografia cunoscutei cercetătoare de la Institutul de Arheologie din Iași, Silvia Teodor, care fructifică rezultatele activității sale de arheolog de aproape patru decenii. Încă din tinerețe autoarea a desfășurat cu hărnicie și tenacitate cercetări arheologice în așezări deschise, în fortificații și necropole din prima și, mai ales, din cea de a doua epocă a fierului, ocupându-se cu predilecție de geto-daci și de alogeni, cum ar fi celții și bastarnii, și de relațiile autohtonilor cu grecii. Din numeroșii ani de activitate susținută se evidențiază săpăturile din șantierul de la Botoșana, Budeni-Dolhasca (jud. Suceava), Cucorâni și Lozna (jud. Botoșani), Ciurea și Șorogari (jud. Iași), Arsura și Huși (jud. Vaslui), Poiana și Brăhășești (jud. Galați). Rezultatele acestor cercetări au fost valorificate în numeroase articole de specialitate publicate în țară, ulterior acestea fiind înmănușiate într-o reușită teză de doctorat susținută sub îndrumarea acad. M. Petrescu-Dîmbovița, intitulată „Civilizația geto-dacică la est de Carpați până în secolul I î.e.n.”. Rodul acestei bogate activități îl constituie și recenta monografie publicată, ca atâtea altele, cu concursul generos al Institutului de Tracologie din București, sub denumirea de „Regiunile est carpatice ale României în secolele V-II î.d.Hr. Considerații generale și repertoriu arheologic” în care autoarea înmănușiază, pe parcursul a unsprezece capitole, principalele probleme istorico-arheologice referitoare la geto-dacii de la răsărit de Carpați până la Prut, în cea de a doua epocă a fierului și pe care o vom prezenta în continuare.

După ce în primele două capitole se ocupă succint de izvoarele scrise consacrate geto-dacilor și trece în revistă cele mai însemnate rezultate ale cercetărilor arheologice din Moldova, autoarea intră în miezul problemei în capitolul al treilea, unde se ocupă atât de stațiunile săpate arheologic, cât și de cele cunoscute prin cercetări de suprafață. Aici distinge categoria așezărilor fortificate și deschise și stabilește principalele caracteristici ale acestora, cum ar fi utilizarea pozițiilor întărite natural și completate cu întărituri artificiale din șanț, val și palisadă, cu trimiteri bibliografice la descoperiri similare din întreg spațiul geto-dacic. Sunt discutate apoi problemele legate de evoluția cetăților de pământ de la sfârșitul Hallstattului și începutul La Tène-ului, cum sunt cele din secolele VI-V î.e.n. de la Cotnari, Stâncești, Moșna, Arsura și până la cele cu etape târzii, de la Poiana, Brad și Răcățiu. Cât

privește așezările deschise, subliniindu-se faptul că unele dintre ele pot fi puse în relație cu cetățile de pământ, se stabilesc și zonele din Moldova unde acestea au o densitate mai mare, precum și complexe de locuire atestate în cadrul acestor obiective.

În capitolul al IV-lea consacrat necropolelor și mormintelor descoperite izolat, din secolele V-II î.e.n., autoarea constată existența atât a necropolelor tumulare, cât și a celor plane, cu morminte în principal de incinerare, dar și de înhumare. Sunt pe scurt avute în vedere cimitirele populației bastarnice, ca de exemplu cele de la Poienești și Borosești, precum și elementele specifice ale ritualului funerar. În capitolul al cincilea, consacrat descoperirilor numismatice, sunt prezentate tipurile de monede grecești, macedonene și geto-dacice de tip Huși-Vovriești, Dumbrăveni și Ipotești-Răcoasa. În capitolul al VI-lea face o scurtă referire asupra artei geto-dacice din intervalul de timp studiat, iar în cel de al șaptelea, consacrat meșteșugurilor, se ocupă de metalurgia fierului prezentând atelierul și tipurile de unelte, dintre care se evidențiază cele de la Lozna. În subcapitolul consacrat agriculturii, autoarea prezintă uneltele de fier specializate, cum ar fi brăzdarele, secerile, coasele și cosoarele. De asemenea, este acordată atenția cuvenită prelucrării lemnului și osului, dar mai ales meșteșugului olăriei, reprezentat de vase lucrate cu mâna și la roată, putându-se constata din lucrare că aproape toate tipurile ceramice specifice geto-dacilor sunt atestate și în Moldova. Datorită contactului cu civilizația greacă de factură superioară, au fost imitate în mediul local vase grecești cu mâna sau la roată; descoperită în numeroase stațiuni geto-dacice, autoarea consideră că aceasta este autohtonă în siturile care nu sunt mai vechi de secolul al IV-lea î.e.n. În afară de ceramică, din lut s-au realizat fusaiole, greutatea piramidale, mărgelile, polizoare, căței de vatră, opaițe, figurine antropomorfe și zoomorfe etc. Sunt prezentate apoi și alte descoperiri care ilustrează meșteșugul prelucrării pieilor, a pietrei și a sticlei, precum și alte îndeletniciri ca vânătoarea, pescuitul, confecționarea îmbrăcămintei și a podoabelor.

În capitolul al optulea consacrat relațiilor dintre geții est-carpatici și lumea greco-macedoneană, temă de care autoarea s-a ocupat și cu alte prilejuri, sunt prezentate circulația mărfurilor grecești atestate mai ales prin descoperiri ceramice, monede și obiecte de lux, cu începere din secolul al VI-lea î.e.n., unele importuri fiind realizate prin intermediul coloniilor grecești din zona nord și vest pontică. De asemenea, este remarcată influența gre-

cească exercitată în domeniul artei, cum ar fi de exemplu în tezaurul de la Băiceni sau în unele forme și decoruri ale ceramicii autohtone.

În capitolul al nouălea, autoarea se referă pe larg la elementele celtice înregistrate pe teritoriul est-carpatic al României, adică la unelte, arme, ceramică, podoabe, idoli. Această prezență celtică mult mai slabă în Moldova decât în Transilvania se datorește fie pătrunderii unor mici grupe de celți, fie doar unor influențe culturale. De asemenea, elementele celtice s-au înregistrat în Moldova și datorită bastarnilor, a căror cultură materială a fost influențată de aceștia. Pe baza descoperirilor arheologice autoarea stabilește că cele mai timpurii materiale celtice se datează la sfârșitul secolului al IV-lea î.e.n. și prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n., ele fiind grupate în jumătatea de nord a Moldovei.

Sintetizând datele prezentate pe larg în capitolele anterioare autoarea consideră că întreaga cultură materială din Moldova se înscrie, cu diferențe de rigoare, în marea unitate geto-dacică și că în această perioadă, prin crearea unor mari uniuni tribale, ale căror centre au fost identificate prin fortificații înconjurate de așezări deschise, se constituie premisele formării statului dac de mai târziu. Este, de asemenea, subliniată importanța factorului grecesc, inclusiv al celui macedonean, care a impulsionat dezvoltarea economică, culturală și chiar politică a populației autohtone.

Monografia se încheie cu un catalog al descoperirilor din a doua epocă a fierului, cuprinzând așezări fortificate și deschise,

necropole și descoperiri izolate de morminte, depozite și tezaure de obiecte și monede, indicându-se localitatea unde au fost identificate sau cercetate arheologic, și unde au fost publicate. Lucrării i-au fost atașate un număr de 71 planșe cu figuri, inclusiv hărți care fac monografia discutată un instrument de lucru deosebit de util.

Întreaga lucrare poartă amprenta contribuțiilor proprii din domeniu, atât prin săpături, cât și lucrări publicate, care se regăsesc aici prezentate într-o manieră sintetică și unitară. După opera lui V. Pârvan „Getica”, lucrarea Silviei Teodor constituie o realizare originală și foarte necesară pentru specialiști, fiind până acum prima și singura monografie detaliată și la zi consacrată geto-dacilor dintre Carpați și Prut. Incluziunea în monografie a majorității descoperirilor din cea de a doua epocă a fierului, utilizarea unei bibliografii cuprinzătoare, trimiterile la descoperirile similare din toate regiunile locuite de geto-daci arată o dată mai mult însemnătatea acestei lucrări. Desigur, includerea unor capitole consacrate sciților și bastarnilor sau încercarea de a rediscuta periodizarea celei de a doua epoci a fierului pe baza descoperirilor din Moldova ar fi mărit valoarea acestei contribuții științifice; dar și așa se dovedește deosebit de utilă, ea alăturându-se celorlalte două monografii deja apărute, consacrate numai cetăților de pământ de la răsărit de Carpați, ai căror autori sunt colegii basarabeni Tudor Arnăut, Rodica Ursu Naniu și Aurel Zanoci.

CONSTANTIN ICONOMU

TUDOR ARNĂUT, RODICA URSU NANIU, *Vestigii getice din a doua epocă a fierului în interfluviul pruto-nistrean*, Editura Helios, Iași, 1996, 158 p.

Efortul din ultimul timp a doi colegi de la Universitatea de Stat din orașul Chișinău – T. Arnăut și R. Ursu Naniu – a fost fructificat prin apariția unei publicații, în a cărei așteptare cititorii erau de mai multă vreme, în special cei din stânga Prutului (este prima carte dedicată civilizației geto-dacice din extremitatea estică, care a apărut în limba română). Bineînțeles, interesul pentru ea nu este dictat doar de aspectul amintit, faptul fiind totuși demn de luat în seamă.

Pentru specialiști este, în primul rând, o lucrare care și-a propus să completeze (în măsura posibilităților) golurile existente și să revadă unele postulate „încetățenite” în istoriografie pe marginea problemelor cu aspect etno-cultural în cea de a doua epocă a fierului pe teritoriul pruto-nistrean. Acestea au fost posibile grație cercetărilor arheologice din ultimele decenii, care au scos la lumina zilei materiale noi și interesante, în măsură să contribuie la realizarea scopurilor propuse de autori.

De fapt, lucrarea pornește de la tradițiile mai vechi ale istoricilor ex-sovietici, care tratau problemele constituirii etniei geto-dacice, cât și a spațiului ei de formare, preponderent prin prisma izvoarelor scrise. Pe bună dreptate autorii reproșează acestui concept, menționând că doar o analiză integrală și sistematică a tuturor surselor de informare – literare, lingvistice, etnografice și în primul rând a celor arheologice – este în stare să elucideze o situație cât mai apropiată de cea reală. În această ordine de idei, autorii și-au propus să adune toate vestigiile geto-dacice din secolele VI–III a.Chr. Totodată, ținând cont de amplasarea geografică a teritoriului pruto-nistrean la periferia lumii geto-dacice, s-a recurs la o rigiditate mai mare a valorificării materialului arheologic, reprezentat atât de elemente autohtone, cât și de cele alogene, selecționându-se doar complexe arheologice bine definite din

punct de vedere cronologic. Acestea, la rândul lor, au fost supuse cercetării sub două aspecte:

- a gradului de participare a elementelor hallstatiene la geneza culturii geto-dacice timpurii;
- a gradului de interferență culturală dintre sciți și geto-daci.

Cu scopul realizării acestor obiective, în capitolul al 2-lea autorii au întreprins o clasificare tipologico-funcțională a vestigiilor getice din secolele VI–III a.Chr., ținând cont, în acest context, de condițiile geo-climaterice.

Cercetările au evidențiat 166 de situri în 150 de localități, inclusiv acelea ce au rezultat din periegezele ultimilor ani (unele inedite), precum și din materialele cercetărilor anterioare ce nu au mai văzut lumina tiparului – toate cu multă grijă și migală adunate din arhivele muzeelor din Basarabia. Pe scurt, au fost trecute în revistă toate tipurile de situri existente pentru acest interval de timp (așezări fortificate și nefortificate, construcții și amenajări funerare, inclusiv mormintele izolate, tezaurele și descoperirile întâmplătoare), însoțind-le cu trimiteri la o bogată bibliografie.

În următoarele două capitole (3 și 4) au fost analizate detaliat – în ordine cronologică și din punct de vedere tipologic – toate construcțiile și amenajările tipice acestei perioade, precum și inventarul acestora.

Capitolul al 3-lea cuprinde descoperirile getice din secolele VI–V a.Chr. Luând în discuție problema fortificațiilor, sunt propuse examinării cele de la Rudi și Butuceni. Autorii, pe bună dreptate, remarcă lipsa argumentelor pentru încadrarea cronologică a sistemului defensiv de la Rudi în acest interval de timp, încât fortificația de la Butuceni poate fi considerată unica, deocamdată, în spațiul pruto-nistrean atribuită Hallstattului tracic.

Datarea elementelor defensive este făcută pe baza unei aplici cruciforme de bronz cu analogii în lumea scită, descoperită chiar în structura celei de a 3-a linii de apărare (conform informațiilor lui I. Niculiță). Intrând în detalii, autorii au prezentat toți parametrii sistemului defensiv de la Butuceni. Numărul așezărilor nefortificate pentru acest interval de timp este foarte redus, de altfel ca și construcțiile și amenajările din ele. Cu toate acestea, ele și-au găsit reflectarea necesară în paginile acestui capitol.

Ritul și ritualul funerar sunt ceva mai bine cunoscute, grație în primul rând necropolei de la Dănceni (42 morminte aparținând perioadei getice), căreia îi este acordat un spațiu ceva mai mare. La finele capitolului sunt propuse tipologiile pentru inventarul arheologic caracteristic siturilor din această perioadă (ceramică, piese de harnașament, arme, unelte, podoabe).

Capitolul al 4-lea are aceleași obiective, vizând însă descoperirile din secolele IV–III a.Chr. Pentru intervalul de timp respectiv, acestea sunt mai numeroase, ceea ce le-a permis autorilor o mai nuanțată tratare a lor. Sunt prezentate detaliat fortificațiile pentru care s-a întocmit o tipologie ce are la bază mai mulți parametri (formele de relief, structura sistemului defensiv, funcționalitatea). Abordând problema așezărilor nefortificate se încearcă sesizarea unor planuri concrete ale acestora cu o caracteristică a celor mai reprezentative construcții și amenajări, însoțind descrierea de o detaliată prezentare tipologică a inventarului din ele.

Reușit se prezintă compartimentul cu privire la descoperirile monetare, care au fost grupate conform provenienței lor. Fără a se limita la o simplă statistică, autorii încearcă să surprindă

semnificația acestor artefacte, determinând motivele și condițiile circulației monetare, precum și gradul de intensitate al acesteia. Altfel, foarte interesante sunt raționamentele cu privire la monedele barbare de tip Huși-Vovriești, observațiile autorilor fiind foarte subtile în contextul arealului de răspândire și al intervalului de timp (opinia existentă leagă apariția acestor monede de factorul alogen, ceea ce provoacă unele rezerve ținând cont de observațiile autorilor în propriile săpături).

La sfârșitul capitolului 4 și în cel următor obiectivele au fost axate în jurul riturilor și ritualurilor funerare. În capitolul 4 au fost supuse atenției două necropole mai importante: „Hansa-Lutăria”, cercetată mai de mult (72 morminte getice), și „incinta fortificată” de la Stolniceni – un caz insolit pentru lumea geto-dacică. Prima – o necropolă plană, caracterizată prin biritualism cu tendința spre incinerare – se încadrează în tradiționalele canoane ale lumii getice, pe care autorii le evidențiază, mai puțin însă indicând analogiile. În ceea ce privește descoperirea de la Stolniceni – înhumării sub tumuli (7 schelete dezvelite în tumulul nr. 2) – situația este cu totul deosebită, multe lucruri rămânând, deocamdată, în așteptarea explicațiilor (este doar o fază incipientă a cercetărilor).

Încheie această lucrare o corelare a riturilor și ritualurilor funerare din spațiul pruto-nistean cu cele din teritoriile limitrofe, căutându-se explicații pentru asemănările și deosebirile sesizate. Textul lucrării este însoțit de un rezumat în limba franceză, o bogată bibliografie și 42 de planșe cu hărți, schițe, planuri, profile și desene ale inventarului arheologic – toate caracterizate printr-o bună realizare grafică.

OCTAVIAN MUNTEANU

* * *Premier âge du fer aux Bouches du Danube et dans les régions autour de la MÉR Noire. Actes du Colloque International, Septembre 1993, Tulcea, Bibliothèque Istro-Pontique, S. Archéologie, 2, Tulcea, 1997, 296 p.*

Răspunzând unor cerințe de ordin științific și având scopul de a rezolva unele probleme de importanță istorică, în septembrie 1993 s-a organizat la Tulcea „Colocviul internațional privind prima epocă a fierului în aria circumponțică”, desfășurat sub auspiciile Uniunii Internaționale de Studii de Pre- și Protoistorie.

O sinteză a problemelor abordate se regăsește în lucrarea *Premier Âge du Fer aux Bouches du Danube et dans les régions autour de la MÉR Noire, Actes du Colloque International, Septembre 1993, Tulcea*, apărut sub egida Institutului de Cercetări Eco-Muzeale local. Volumul a fost tipărit la Tulcea în 1997 și reunește comunicările prezentate, publicate acum bilingv, în limba română și o limbă străină sau numai într-o limbă străină. Volumul cuprinde 296 de pagini și debutează cu o prezentare succintă a tematicii colocviului realizată de dl. dr. G. Simion.

Dl. dr. M. Nica, în articolul *New Data Regarding the End of the Bronze Age and the Beginning of the Iron Age in Oltenia* (p. 11–41), prezintă fazele târzii ale culturilor Zuto-Brdo-Gârla Mare, Verbicioara și, respectiv, Bistreț-Ișalnița, care vor influența cele două aspecte ale Hallstatt-ului timpuriu, Vârtop și Insula Banului, sau pe cel cunoscut sub numele de Ostrov. Ele sunt considerate de specialiști (M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, București, 1993, p. 168–190), ca făcând parte din grupele culturale ale perioadei de tranziție spre epoca fierului.

Articolul domnului prof. dr. D. Niculiță (*Tracii și cimerienii. Probleme și sugestii*, p. 43–49) trece în revistă populațiile din stepele nord-pontice de la finele mileniului II și începutul mileniului I a.C., însoțită de considerații privind modul de viață, apartenența etnică etc., contribuind în special la elucidarea relațiilor dintre tracii și cimerieni.

niului I a.C., însoțită de considerații privind modul de viață, apartenența etnică etc., contribuind în special la elucidarea relațiilor dintre tracii și cimerieni.

Dl. prof. dr. N. Ursulescu și dl. D. Popovici, în *Considérations historiques concernant les fortifications hallstattiennes anciennes à l'est des Carpates*, (p. 51–65), pornind de la cercetările efectuate în perioada 1976–1984 pe „Dealul Cetății”, din satul Mănăstioara-Preuțești (jud. Suceava), surprind asemănările și deosebirile cu alte fortificații din arealul nord-danubian, și încearcă datarea fortificației. De fapt, punând în evidență caracteristicile fortificației de la Preuțești, autorii doresc să arate locul și rolul populației nord-trace în Hallstatt-ul timpuriu.

În studiul *On the Origin, Development and Chronology of the First Iron Age at the Lower Danube*, (p. 67–84), dl. prof. dr. A. László prezintă problema grupului Tămăoani, de care se ocupase anterior dl. prof. dr. B. Hänsel, caracterizându-l ca un grup ceramic. Autorul face referiri la noi aspecte importante care pot defini un grup cultural (aria de răspândire, tipul de așezare și de locuință, ritul și ritualul funerar, inventarul arheologic, originea, evoluția, legăturile stabilite).

Dl. dr. V. Vasiliev este autorul articolului *De nouveau à propos de quelques aspects concernant la chronologie du premier âge du fer en Transylvanie*, (p. 85–98), din care câteva repere merită a fi subliniate. Astfel, se surprind aspectul de pregnantă uniformizare culturală, problematica cronologiei primei epoci a fierului și principalele descoperiri din Transilvania.

Manifestations précoces du premier âge du fer en Dobroudja (les découvertes de Garvăn – Mlăjițul Florilor, département de Tulcea), (p. 99–110) constituie contribuția domnului G. Jugănar, unde sunt prezentate descoperirile de tip Babadag I din Dobrogea și analizează raportul dintre grupul Tămăoani și cultura Babadag I.

Dl. V. Căpitanu, în articolul *A Hallstattian Ritual Pit Discovered at Răcățău, Bacău County*, (p. 111–117), aduce informații noi cu privire la cercetările efectuate la Răcățău, jud. Bacău, fondate pe materialele ceramice tipice pentru Hallstatt-ul timpuriu.

În articolul *Les recherches archéologiques sur le premier âge du fer dans le département de Iași* (p. 119–137), dl. dr. C. Ionomu, tratează geneza și evoluția elementelor de cultură tracă în prima epocă a fierului din aria corespunzând județului Iași, pornind mai cu seamă de la propriile-i cercetări. Autorul vizează unul din cele mai vechi grupuri culturale din Moldova – Corlăteni – Chișinău –, care face parte din marele complex al ceramicii canelate. Se analizează, de asemenea, materialele de tip Cozia, insistându-se asupra celor mai recente descoperiri de la Pocreaca și Brădicești.

Dl. prof. dr. M. Brudiu, în *Le Hallstatt dans le sud-est de la Moldavie*, (p. 138–148), preocupat de cercetările arheologice din sudul Moldovei, arată că în zona de la Curbura Carpaților, începutul Hallstatt-ului succede așezarea Noua II de la Căndești – Coasta Banului (com. Dumbrăveni, jud. Vrancea). Este readus în discuție și grupul hallstattian timpuriu Tămăoani, ca și grupul Vânători – Galați, ilustrate prin materiale ceramice, complexe funerare etc.

În articolul *Ensembles tumulaires d'époque hallstattienne en Moldavie*, (p. 149–180), datorat d-lui dr. O. Levițki, este precizată schimbarea radicală etno-culturală de la sfârșitul Epocii Bronzului, prin înlocuirea culturii Noua cu grupuri hallstattiene timpurii ale așa-numitului Hallstatt tracic sau canelat. Este înregistrată apariția unui șir de grupuri cultural-cronologice: pentru Hallstattul timpuriu – grupurile sincrone ale complexului hallstattian cu ceramică canelată, de tip Chișinău – Corlăteni și Grănicești, ca și grupurile succesive ale complexului hallstattian cu ceramică incizată/imprimată Tămăoani – Holrecaeni și Saharna – Solonceni – Cozia; pentru Hallstatt-ul mijlociu este atestat grupul Șoldănești – Basarabi, iar pentru Hallstatt-ul tardiv, cultura getică timpurie, genetic dependentă de cultura Șoldănești – Basarabi.

În studiul *En marge de PsScymnos 766–770* (p. 181–191), dl. prof. dr. Al. Vulpe comentează tradiția eusebiană și cea expusă în termeni mai vagi la PsScymnos, despre întemeierea cetății Istros, care nu sunt contradictorii, dacă se dă însemnătatea convenită datelor arheologice. Evocarea întâmplărilor istorice nu implică înțelesul dat de Herodot și Demetrios din Kallatis (apud PsScymnos) prin denumirile de „cimerieni” și „sciti” sau ce ar fi putut reprezenta aceste noțiuni în realitatea istorică a timpului. Importantele evenimente s-au petrecut către/ sau pe la 650 a.C. și această dată absolută poate jalona, în sens convențional, începutul unei noi

perioade – cea a Hallstatt-ului târziu – justificată astfel și din punct de vedere istoric.

Zona geografică la care se raportează articolul d-lui dr. V. Sârbu (*Sacrifices humains et pratiques funéraires insolites dans l'aréal thrace du Hallstatt et du La Tène*, p. 193–221) cuprinde teritoriul nord-danubian și Dobrogea, iar tema tratează osemintele umane neincinerate, care au fost descoperite în așezări, complexe de cult, gropi izolate etc. Se face o clasificare aproape matematică a practicilor funerare din Hallstatt și La Tène, ținându-se seama de aria de difuziune, formele gropilor, conținutul lor, numărul indivizilor, starca, poziția, orientarea, vârsta scheletului, precum și inventarul ofrandelor. În final, existența certă a sacrificiilor umane la geto-daci este integrată practicilor general răspândite în lumea antică, ele fiind comune spațiului indo-european.

Dl. V. Haheu, la rândul său (*Thraco-Geto-Dacian City – Planning Elements at the Northern Thracians*, p. 223–229), încearcă rezolvarea problemei procesului de urbanizare, acordând un rol important vecinătății apropiate a orașelor-colonii grecești din nord-vestul Mării Negre. Se încearcă determinarea etapelor de bază ale evoluției acestor cetăți și gradul de transformare a Țării în formațiuni calitativ noi: proto-orașe și orașe. Autorul surprinde existența câtorva modele de recunoaștere a urbanismului: dimensiunea așezărilor și numărul populației, organizarea internă pe cartiere, centrele meșteșugărești și comerciale, arhitectura monumentelor laice și de cult.

Comunicarea d-lui dr. G. Simion (*Le site de Celic – Dere. Interprétations ethno-culturelles et implications dans la chronologie de Hallstatt final* (p. 231–252) conturează impactul elementelor nord-pontice asupra autohtonilor din zona Dunării de Jos, care este cunoscut sub toate aspectele pentru perioada secolelor VI–V a.C., prin intermediul descoperirilor arheologice care s-au făcut în așezarea de pe Valea Celicului (Celic – Dere): sub aspect geografic, etape de locuire și locuințe, material ceramic, unelte și arme de fier.

În ultima lucrare publicată (*Scythian Vestiges at the Lower Prut*, p. 259–273), datorată d-lui V. S. Agulnicov, se prezintă cercetările asupra unui grup de tumuli aparținând diferitelor epoci culturale-istorice. Săpăturile arheologice s-au efectuat în perioada 1990–1992, pe un platou întins situat în aria dintre Prut și Cahul. Cu acest prilej se furnizează informații noi despre relațiile complicate dintre *limes*-urile scitice și tracice de la Dunărea de Jos.

Volumul se încheie cu o prezentare a schimbului de opinii dintre participanții la colocviu, rezumate în limba franceză. În ansamblu, putem spune că lucrările colocviului amintit sunt de un mare interes pentru cercetarea de specialitate și este momentul să subliniem meritele muzeului tulcean, care organizează adesea astfel de manifestări științifice de prestigiu și, ceea ce este și mai demn de a fi relevat, le valorifică prompt, printr-o publicare adecvată.

MARIA CRINA GHINTUIALĂ

RENATE ROLLE, VIAČESLAV JU. MURZIN, ANDREJ JU. ALEKSEEV, *Königskurgan Čertomlyk. Ein skythischer Grabhügel des 4. vorchristlichen Jahrhunderts*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz, 1998, Partea I: VIII, 222 p. + 52 planșe; partea II: IX, 41 p. + 95 planșe; partea III: IV, 236 p. + 26 planșe.

La prestigioasa editură „Philipp von Zabern”, prin efortul reprezentanților a trei școli de arheologie – germană, ucraineană și rusă – și cu sprijin financiar oferit de Deutschen Forschungsgemeinschaft au văzut lumina tiparului rezultatele cercetărilor efec-

tuate de o echipă mixtă de specialiști germano-sovietică între anii 1981/85 asupra celebrului kurgan Čertomlyk, aflat în apropierea orașului Nikopol' în regiunea Dnepropetrovsk și descoperit lumii științifice încă din 1862/63 de Ivan E. Zabelin. Ediția ger-

mană se prezintă ca o variantă lărgită a celei rusești, apărute la Kiev în 1991.

Cartea este structurată în trei părți cuprinse în două volume. Partea I constă din câteva discursuri introductive (p. 1–14); cap. I: *istoricul cercetării curganului Čertomlyk* (p. 14–32); cap. II: *stratigrafia curganului, poziția mormintelor și ritul de înmormântare* (p. 32–106); cap. III: *analiza și compararea complexelor de descoperiri* (p. 107–166); cap. IV: *locul curganului Čertomlyk în spectrul social al sec. IV a.Chr.* (p. 166–181); concluzii (p. 181–182); abrevieri (p. 183–185); lista literaturii (p. 187–222). Partea a II-a reprezintă catalogul descoperirilor compus din: descoperiri 1862–1863 (p. 1–36); descoperiri 1981–1986 (p. 36–38); catalogul-registru pentru categoriile de materiale (p. 39–40); abrevieri (p. 41); 65 de planșe alb-negru și 30 de planșe color. Partea a III-a cuprinde 18 contribuții suplimentare ale unor specialiști din domenii diferite: ingineri, geologi, antropologi, paleobotaniști, etc. (p. 1–236); 23 de planșe alb-negru și trei planșe color.

Mormântul principal, alcătuit din cinci camere, două morminte însoțitoare și trei morminte conținând 11 schelete de cai a fost descoperit încă din anii 60 ai secolului trecut, atunci fiind găsite și cele mai multe dintre cele circa 7000 de materiale arheologice. Cercetările recente au urmărit obținerea cât mai multor date legate

de construcția curganului, atât a elementelor construcției de suprafață cât și a celor ce țin de amenajarea subterană, ducând în același timp și la descoperirea așa numitului „mormânt nordic” de dată mai târzie. Autorii oferă planuri stratigrafice pentru fiecare secțiune trasată și relevee pentru diferite porțiuni ale cercului de piatră ce împrejmuia tumulul. Un spor important de cunoaștere aduce și analiza comparativă a materialelor arheologice descoperite, iar prin studiul interdisciplinar cercetarea întreprinsă câștigă mult în profunzime.

Meritul principal al autorilor, după părerea noastră, îl constituie nu atât publicarea exemplară a săpăturii efectuate și a materialelor descoperite, cât capacitatea lor de a oferi o reconstrucție istorică interesantă și credibilă plecând de la o situație arheologică aparent puțin grăitoare. Luând în considerație și numeroasele desene și fotografii prezentate, ireproșabile ca execuție, de condițiile grafice excelente în care au fost scoase cele două volume, considerăm cartea „Königscurgan Čertomlyk”, doar semnalată aici de către noi, dar care ar merita o discuție mai amănunțită din partea specialiștilor, nu numai o lucrare indispensabilă pentru cei preocupați de problematica scitică, ci și o lectură utilă și plăcută pentru toți cei interesați de antichitățile de la nordul Mării Negre.

VICTOR COJOCARU

V. M. ZUBAR', *Severnyj Pont i Rimskaia Imperija (Nordul Pontic și Imperiul Roman)*, Kiev, 1998, 200 p.

Relațiile dintre orașele antice de la nordul Mării Negre și Roma în primele secole *p.Chr.* se află în atenția specialiștilor de mai bine de un veac, iar cunoașterea diferitelor aspecte ale vieții social-economice, politico-militare și culturale ale comunităților grecești și ale formațiunilor statale „barbare” din zona amintită aflate în raporturi cu lumea romană a fost în permanență aprofundată prin contribuțiile datorate în primul rând arheologilor, epigrafiștilor și numismaților. Ca atare, discursul istoriografic legat de problematica nord-pontică a cunoscut o evoluție complexă – de la publicarea unor categorii de materiale și tratarea unor probleme izolate până la apariția mai multor monografii consacrate centrelor importante precum Tyras, Olbia, Chersones sau Regatul Bosporan. În acest context elaborarea unei lucrări de sinteză vizând întreg spațiul nord-pontic rămânea o problemă de timp, în așteptarea autorului temerar și autorizat, a cărui ambiție ar fi corespuns posibilităților de a răspunde acestui desiderat istoriografic.

O asemenea sarcină și-a asumat-o V. M. Zubar', de la Institutul de Arheologie din Kiev, specialist recunoscut în domeniile arheologiei și epigrafiei nord-pontice a primelor secole *p.Chr.*, bun cunoscător al numismaticii și izvoarelor literare și autor a numeroase publicații, între care un loc aparte îl ocupă cele consacrate istoriei Chersones-ului.

Cartea „Severnyj Pont i Rimskaia imperija”, deși abordează doar aspectul politico-militar al relațiilor dintre statele antice de la nordul Mării Negre și Imperiului Roman (de la Augustus până în prima jumătate a sec. VI *p.Chr.*) și în pofida stilului ușor popularizant în care sunt expuse problemele abordate, poate fi considerată drept o reușită istoriografică, autorul punând în discuție cele mai multe contribuții aduse de-a lungul timpului la cunoașterea problematicii abordate și venind deseori cu puncte de vedere proprii argumentate. Această lucrare, de care nu se va putea face abstracție nici în istoriografia românească, cuprinde o introducere

și patru capitole, urmate de concluzii, un rezumat în limba engleză, lista bibliografiei citate și lista prescurtărilor.

Introducere (p. 3–6). V. M. Zubar' susține că elucidarea caracterului și a conținutului relațiilor reciproce dintre centrele grecești ale regiunii cu administrația Imperiului Roman trebuie considerată drept o problemă cardinală a istoriei antice a Nordului Pontic. În concepția autorului, hotărâtoare devine înțelegerea rolului pe care l-a jucat politica Romei în dezvoltarea, pe de o parte, a statelor antice, iar pe de altă parte – a populației „barbare” din zonă. Tot aici este prezentat un scurt istoric al cercetării problematice cu sublinierea contribuției deosebite aduse de M. I. Rostovțev. Interesantă ni se pare și poziția autorului față de termenul „ocupație romană”, intrat în literatura de specialitate, dar care nu reflectă pe deplin complexitatea relațiilor reciproce ale Romei cu lumea nord-pontică. Atenția cititorului este îndrumată în mod conștient spre aspectul politic și militar, fiind considerate drept un desiderat pentru viitor cercetările legate de influența exercitată de Roma asupra vieții social-economice, asupra ideologiei și culturii, ca și cele privind problemele dificile legate de gradul de romanizare a populației fiecărui centru în parte și a regiunii nord-pontice în general.

Capitolul I. Etapa de început a pătrunderii romane la nordul Mării Negre (mijlocul sec. I a.Chr. – mijlocul sec. I p.Chr.) (p. 7–36). Prima parte a capitolului este consacrată discutării pe baza izvoarelor literare, epigrafice și numismatice a istoriei dinastice a Regatului Bosporan în perioada de după Mithridates VI Eupator și până la începutul sec. I *p.Chr.* V. M. Zubar' recunoaște că discuția rămâne în continuare deschisă pentru intervalul de timp de la sfârșitul sec. I a.Chr. și până la începutul sec. I *p.Chr.*, dar consideră drept o certitudine legăturile strânse menținute de Regatul Bosporan cu Imperiul după Dynamia și Polemon. Mai departe în economia capitolului este prezentată politica romană la Dunărea de Jos și consecințele acesteia asupra statelor antice de

la nordul Pontului Euxin. Printre ideile enunțate, autorul susține, cu statut de ipoteză, că în perioada domniei lui Augustus sub oblauirea regilor tracii s-ar fi aflat și Tyras-ul. De asemenea, consideră că olbiopolitiții erau cei interesați în legarea unor contracte mai strânse cu Imperiul și că Chersones-ul încă de pe acum devine principalul punct de sprijin al politicii romane la nordul Mării Negre. Etapa inițială de pătrundere a romanilor în Nordul Pontic se încheie odată cu victoria Romei în războiul purtat în 45–49 împotriva Bosporului.

Capitolul II. Politică romană la nordul Mării Negre în a doua jumătate a sec. I – jumătatea sec. II (p. 37–87). Sunt prezentate aspecte cunoscute și larg dezbătute în literatura de specialitate, însă nu lipsesc nici precizările sau punctele de vedere proprii. Printre problemele abordate, la discutarea cărora V. M. Zubar' își exprimă opinia, amintim: acordarea dreptului de cetățenie romană regilor bosporani odată cu domnia lui Kotys I; datarea campaniei lui T. Plautius Silvanus Aelianus în Taurida între anii 63–66; acordarea Chersones-ului încă din timpul lui Nero a unui statut aparte în cadrul politicii romane față de statele antice de la nordul Mării Negre; încheierea unui acord între olbiopolitiți și aorșii lui Phariois și Inismeus prin mijlocirea Romei; instalarea unei garnizoane la Tyras abia după constituirea provinciei Dacia; creșterea importanței strategice a statelor antice nord-pontice ca aliați siguri ai romanilor odată cu trecerea la politica de apărare a granițelor Imperiului promovată de Hadrian; staționarea temporară la Olbia, după războaiele dacice ale lui Traian, a unei unități militare auxiliare romane (*numeri*), care avea să fie înlocuită prin anii 20–30 ai sec. II cu un detașament de cavaleri bosporani, datorită faptului că odată cu domnia lui Kotys II, aliat fidel al Romei, apărarea Olbiei și Chersones-ului intra în prerogativele regilor bosporani, care percepeau un *phoros* de la orașele respective în schimbul protecției oferite.

În ceea ce privește combaterea de către V. M. Zubar' a ideii avansate în mai multe publicații și argumentate pe baza săpăturilor arheologice efectuate de S. B. Bujskich, că spre sfârșitul sec. I *a. Chr.* – începutul sec. I *p. Chr.* în jurul Olbiei fusese creat deja un sistem de apărare unitar, în care ca elemente de bază intrau taberele militare romane de lângă satele Didova Chata și Dar'evka, noi nu ne putem pronunța aici în vre-un fel, deoarece nu am avut posibilitatea și nici interesul de a consulta rapoartele de săpătură (fără permisiunea autorului, așa cum și-a permis V. M. Zubar'). Însă, după cum ne-a comunicat, S. B. Bujskich își va exprima încă odată poziția în această problemă într-o recenzie amănunțită, pe care a înaintat-o pentru tipar la VDI (*Vestnik Drevnej Istorii*).

Capitolul III. Prezența militară romană în statele antice și Regatul aliat al Romei, în a doua jumătate a sec. II – mijlocul sec. III (p. 88–141). Subiectele cercetate în economia capitolului sunt împărțite în mai multe subcapitole: garnizoanele romane din Crimeea; garnizoana romană a Olbiei; în legătură cu problema limesului tauric; Bosporul și Roma în a doua jumătate a sec. II; Septimius Severus și statele antice de la nordul Mării Negre; statele antice nord-pontice în prima jumătate a sec. III.

Autorul discută situația fiecărui centru nord-pontic în contextul relațiilor cu Imperiul și consideră, că la jumătatea și în cea de-a doua jumătate a sec. II vexilațiile aflate la Tyras și Olbia se supuneau nemijlocit comandamentului armatei moesice, în timp ce coordonarea acțiunilor trupelor romane din Crimeea intra în

atribuțiile tribunului militar al legiunii *I Italica*, care își avea reședința la Chersones. La sfârșitul sec. II acest post ar fi fost ocupat de T. Plautius Felix Ferruntianus. Panticapaion, ca și întregul teritoriu al Bosporului, se afla sub controlul administrației provinciei Bithynia – Pont.

Un aspect important asupra căruia V. M. Zubar' insistă îl constituie problema limesului tauric. Invocând insuficiența izvoarelor, inclusiv a celor arheologice, autorul prezintă drept incorectă catalogarea sistemului de fortificații din regiunea Bugului de Jos și din Taurida drept limes. Cei mai îndrituiți de a se implica constructiv în această dispută sunt, bineînțeles, colegii care au cercetat arheologic fortificațiile respective. Nouă ni se pare, totuși, exagerată insistența lui V. M. Zubar' în a combate ideea de limes la nordul Mării Negre, dat fiind că autorul pare motivat nu atât de parcimonia surselor, cât de axioma enunțată în repetate rânduri în paginile cărții (*e.g.* pp. 3, 107, 171–172), conform căreia Nordul Pontic nu a intrat în componența Imperiului Roman, iar orașele grecești nord-pontice s-ar fi aflat în afara granițelor oficiale ale Imperiului, având statut de aliați ai Romei. În contextul unei asemenea discuții ar fi fost necesar ca V. M. Zubar' să precizeze mai întâi ce înțelege el prin noțiunea de limes și să demonstreze că granița de nord-est a provinciei Moesia Inferior n-a depășit niciodată linia Dunării. Și, eventual, ar fi trebuit să invoce exemplul altor teritorii aflate în afara granițelor Imperiului, în care armata romană a staționat cel puțin un secol și jumătate.

Capitolul IV. Nordul Pontic și Imperiul Roman de răsărit în al treilea sfert al sec. III – începutul sec. VI (p. 142–166). Sfârșitul perioadei antice din istoria Tyras-ului și Olbiei, ca și dispariția așezărilor rurale din teritoriul olbian, coincid, în viziunea autorului, cu al treilea sfert al sec. III și se leagă nemijlocit de expansiunea goților, care ar fi creat structuri statale postantice pe locul și în împrejurimile orașelor antice din nord-vestul și nordul Mării Negre. Chersones-ul rămâne și după retragerea trupelor romane în al treilea sfert al sec. III principalul punct de sprijin al Imperiului în Nordul Pontic. Armata chersonesiților, parțial întreținută prin subsidii romane, împreună cu federații coloniizați de administrația romană în peninsula taurică a purtat în repetate rânduri acțiuni militare împotriva conducătorilor bosporani, promotori ai unei politici antiromane. Chersones-ul și orașele Bosporului Cimmerian au supraviețuit invaziei hunice, continuându-și istoria antică până în prima jumătate a sec. VI.

În partea finală a lucrării (p. 167–174) V. M. Zubar' rezumă concluziile la care ajunsese pe parcurs și subliniază rolul benefic pe care l-a avut influența romană asupra evoluției lumii nord-pontice în primele secole *p. Chr.* Considerațiile finale sunt traduse și în engleză (p. 175–182), iar cartea se încheie cu o bogată listă bibliografică (p. 183–198) și o listă a abrevierilor (p. 199). Cele 83 de desene reproduse în lucrare sunt puțin relevante pentru specialiști, ele reprezentând în majoritate portrete de împărați romani și monede bine cunoscute în literatura de specialitate.

Și pentru a încheia, considerăm că monografia prezentată succint de către noi poate fi consultată cu real folos de către toți cei interesați de antichitățile de la nordul Pontului Euxin, dincolo de anumite limite pe care autorul și le-a impus în mod conștient și în pofida unor concluzii discutabile, dar în același timp inerente unei lucrări de sinteză de o asemenea anvergură.

IGOR CORMAN, *Contribuții la istoria spațiului pruto-nistriean în epoca evului mediu timpuriu (sec. V-VII d.Chr.)*, Chișinău, Ed. Cartdidact, 1998, 200 p., 2 tabele, 5 diagrame, 89 figuri și 13 hărți.

Lucrarea cercetătorului din Chișinău, rezultat al unor eforturi de documentare îndelungate, în primul rând în Republica Moldova, dar și în România și Germania, reușește să se constituie într-o valoroasă sinteză la zi a cunoașterii realităților arheologice din spațiul basarabean, cuprins cronologic între momentul sfârșitului dominației hunice și cel al migrației bulgarilor la sud de Dunăre.

O preocupare constantă a autorului, declarată încă din partea introductivă a cărții, a fost aceea de detașare de fosta tendință de politizare a cercetării din perioada sovietică, în care aproape toate descoperirile din nordul Bucovinei sau din RSS Moldovenească erau puse pe seama slavilor.

De o atenție deosebită în cuprinsul lucrării se bucură așezările de epocă, la care se analizează topografia, structura, complexele componente (locuințe, anexe, instalații pentru foc în aer liber, gropi de provizii) și – sistematic – inventarul arheologic (unelte, arme, podoabe sau ceramică). Regretabil, după opinia noastră, este faptul că analiza materialului ceramic putea fi mai amplă și chiar mai bine ilustrată în planșe.

Informații interesante sunt prezentate în capitolul „Atribuirea cronologică și etnică a așezărilor”. Dincolo de inegalitatea de cercetare de teren microzonală, autorul surprinde anumite intensități de habitat pe anumite perioade și arealuri. Se constată – de exemplu – că în nordul spațiului propus studiului, numărul așezărilor din secolele V–VII este aproape egal cu cel al așezărilor culturii Sântana de Mureș-Cernjachov, situație care ar putea dovedi continuitatea populației după invazia hunică. De asemenea, la aproape un sfert din cele 184 așezări cunoscute din secolele V–VII, s-au descoperit materiale arheologice, în special ceramică, de tip Sântana de Mureș-Cernjachov, realitate cu depline semnificații de continuitate etnoculturală.

În același capitol se fac referiri la numărul posibil de locuințe din așezări, organizarea structurală a acestora din urmă, tehnica constructivă a locuințelor (inclusiv la cuptoarele din piatră atât de tipice perioadei), demonstrându-se că practic toate acestea, cât și analiza ceramicii sau a pieselor de inventar arheologic nu pot da referiri certe cu privire la etnic.

Un alt capitol privește „Necropolele și morminte izolate”. În pofida numărului redus de descoperiri, autorul analizează stadiul cercetărilor, încadrarea cronologică prin inventarul funerar, cât și problema atribuirilor etnice.

În sfârșit, ultimele două capitole („O încercare de interpretare istorică” și „Încheiere”), vin să fructifice sintetic și interpretativ, cele mai multe din informațiile prezentate până atunci. Este combătută astfel, mai vechea teză a „pământurilor pustii” din acest spațiu, pe care, după invazia hunică, slavii le-au colonizat intens, cât și cea a datării chiar în secolele III–V, a migrației slave la nordul Dunării de Jos. Populația culturii Sântana de Mureș-Cernjachov dintre Prut și Nistru (sinteză etno-culturală daco-goto-sarmatică) a constituit substratul etnic al proceselor de etnogeneză din secolele V–VII. De asemenea, se fac aprecieri interesante cu privire la originea în principal neslavă a anților la problemele penetrării lor și a sclavinilor în teritoriul studiat, cât și la frecvența și datarea descoperirilor monetare bizantine din cadrul secolelor menționate. Astfel, de la sfârșitul veacului al IV-lea și până la debutul celui de-al VI-lea se observă o întrerupere a circulației lor, după care aceasta este mult activată, reducându-se mult în secolul al VII-lea.

Concluzionând, Igor Corman ține să sublinieze faptul că „cercetarea vestigiilor materiale nu ne permite să tragem concluzii cu privire la cultura spirituală, la limba vorbită de majoritatea populației, ori, cu atât mai mult, la nivelul conștiinței de neam din acea perioadă” (p. 118). În schimb, ca certitudine, autorul consideră că în spațiul geografic supus analizei se poate vorbi în secolele V–VII, de un real proces de integrare culturală și etnică a diferite neamuri, având la bază mai vechiul substrat etnic autohton din secolul IV.

Lucrarea continuă cu rezumate în germană și rusă, repertoriul descoperirilor (184 puncte pentru așezări și 8 pentru complexele funerare, 5 tezaure monetare și 40 descoperiri izolate), o anexă cu descoperiri de influență răsăriteană, referințele bibliografice ale listei figurilor, bibliografia, indicele de localități și lista echivalentelor de scriere a denumirii localităților în română și rusă.

O bogată ilustrație încheie studiul: tabele cronologice, diagrame, planuri de săpătură, reconstituiri de așezări și locuințe, un bogat inventar arheologic și multiple hărți.

Prin valoarea științifică pe care o are, profesionalismul realizării sale și bogata bibliografie folosită (mai ales din fostul spațiu sovietic), lucrarea „Contribuții la istoria spațiului pruto-nistriean în epoca evului mediu timpuriu” va rămâne cu siguranță mult timp, o carte de referință în domeniu.

MUGUR ANDRONIC

IOAN MITREA, *Așezarea din secolele VI–IX de la Izvoare-Bahna. Realități arheologice și concluzii istorice*, Editura Nona, Piatra Neamț, 1998, 172 p.

Existența unui „mileniu întunecat” în istoriografia românească a fost și continuă încă să fie insistent susținută. Referitor la această perioadă, informațiile literare destul de laconice despre civilizația romană și apoi românească, din spațiul carpato-dunăreano-pontic, nu reușesc să prezinte în coordonate exacte și complete realitățile existente. În același timp se consideră insuficientă contribuția arheologiei la zădărnirea unei imagini revelatoare a acestui spațiu din secolul al IV-lea până în secolele XIII–XIV. De altfel, cel puțin până în secolele VIII–IX, această perioadă de timp are o semnificație

aparte pentru români, deoarece acum se definește procesul complex de etnogeneză românească.

În ciuda acestor păreri, valorificarea izvoarelor arheologice vin în sprijinul istoricilor, ce au ca preocupare această temă și care trebuie, în același timp, să facă față și atacurilor cu substrat politic, menite să conteste latinitatea și continuitatea românilor în vatra lor strămoșească.

Lucrarea cercetătorului Ioan Mitrea, *Așezarea din secolele VI–IX de la Izvoare-Bahna. Realități arheologice și concluzii*

istorice, apărută la Piatra-Neamț, în 1998, vine tocmai în întâmpinarea ideii că în ipoteticul „mileniu întunecat” documentele „arhivelor pământului” pot crea o imagine destul de consistentă despre specificul populației romanice și străromânești din Moldova. Publicarea descoperirilor arheologice din așezarea de la Izvoare-Bahna crează un tablou amplu, chiar dacă, pe alocuri, contradictoriu, al unei civilizații stabile și deseori prosperă.

Având ca modele desăvârșite în acest domeniu complex, pe prof. dr. Ion Nestor și prof. dr. Mircea Petrescu-Dîmbovița, îndrumat de asemenea de o serie de alți mari arheologi și istorici, Ioan Mitrea a demonstrat prin această monografie, că arheologia este un izvor de bază în istoria românilor în general și pentru această perioadă în special.

Cercetările din stațiunea arheologică de la Izvoare-Bahna, județul Neamț, s-au desfășurat în perioada 1971–1984 și, până la redactarea lucrării monografice au fost publicate rapoartele de săpături, articole și studii în diverse reviste de specialitate.

Structura cărții, despre care putem spune încă de la început că este bine elaborată și armonios concepută, respectă subtitlul ales de autor. Într-o primă parte se consemnează realitățile arheologice descoperite în urma săpăturilor, pentru ca în cea de a doua parte, mai puțin întinsă, să fie prezentate concluziile istorice, rezultat al valorificării izvoarelor.

Încă din Introducere autorul își afirmă obiectivul demersului său. Cu o modestie lăudabilă, se dorește a fi un modelator al informațiilor ce se desprind din mărturiile pământului, în sensul redării cât mai aproape de realitate a particularităților structurilor economice, sociale, politice, spirituale și etno-culturale.

În următoarele capitole ale cărții autorul își etalează cunoștințele, de altfel remarcabile, de geografic locală și tehnică a arheologiei. El plasează așezarea cercetată în satul Izvoarele, comuna Bahna, pe malul drept al pârâului Băhnișoara și insistă asupra cadrului geografic propice dezvoltării acestei localități. Oferă amănunte chiar și despre climă, temperatura medie, soluri, faună și vegetație, sesizând foarte bine importanța mediului natural în încheierea unei așezări umane într-o zonă nesigură.

Succint sunt prezentate apoi dovezi ale existenței unei comunități în regiunea respectivă încă din neolitic, cu etapele de evoluție evidente, în concordanță cu procesele istorice ce se desfășurau în întreg spațiul carpato-dunăreano-pontic.

Amănuntele care sunt oferite în prezentarea metodei de săpătură și a stratigrafiei, trădează înclinația preponderentă a celui ce a scris această monografie, către descoperirea izvorului.

Astfel, în cei aproape treisprezece ani de săpături s-au făcut 108 secțiuni numerotate de la I la CVIII, cu o lățime de 1,50 m, acoperind cca. 15.000 mp (aproximativ 85–90% din așezarea din secolele VI–IX).

Tot din metoda de lucru, aplicată și în lucrarea de față, face parte și delimitarea a două faze ale evoluției așezării din secolele VI–IX pe criteriul analizei comparative a inventarului descoperit și a unui studiu demografic.

Prima fază a fost plasată în secolele VI–VII și în acest nivel s-au identificat 9 din cele 32 de locuințe scoase la lumină; restul de 23 aparțin celei de a doua faze, din secolele VIII–IX. Alături de locuințe sunt prezentate anexele gospodăriei precum vetrele „în aer liber” și gropile de provizii sau menajere. Atât în primul nivel de locuire, cât și în cel de-al doilea, Ioan Mitrea se ocupă de fiecare locuință separat, precizând când a fost săpată, forma sa, localizarea în planul general al așezării, dimensiunile săpăturii și ale locuinței, oferă un plan probabil și deduce materialul de construcție. În final face estimări în legătură cu inventarul cera-

mic descoperit. La fel de minuțios face referiri și la vetrele „în aer liber” ca și la celelalte obiecte din ceramică, fier sau argint găsite.

În a doua fază este sesizată de către autor o evoluție demografică semnificativă concretizată în creșterea numărului de locuințe, ca și o grupare, ce-i drept neordonată, a acestora pe criteriul înrudirii dintre locuitori. De asemenea, inventarul descoperit este mult mai numeros și diversificat.

Cu toate acestea, tipurile de locuințe, instalațiile de foc, obiectele de uz precum cuțitele, fusaiiolele, străpungătoarele, unele tipuri ceramice au atribute comune cu cele din nivelul secolelor VI–VII.

Descoperiri interesante, dar cu referiri destul de vagi în lucrarea de față sunt unele obiecte de factură bizantină; este vorba despre resturi de amfore bizantine, un inel și un cercl din argint. Este un prilej pentru a atrage atenția asupra necesității evidențierii căilor de pătrundere a acestor obiecte din regiuni îndepărtate. Cu toate că densitatea acestor elemente bizantine nu este mare, este totuși posibilă ipoteza existenței unor legături între populația est-carpatică, dacă nu cu centrele bizantine, cel puțin cu spațiul nord-dunărean. Pe această bază, ținem să întărim afirmația autorului că desăvârșirea formării poporului român a avut un caracter unitar, chiar dacă la nivelul unei regiuni au fost și factori care accelerau sau stopau periodic procesul evolutiv.

A doua parte a lucrării este dedicată, așa cum precizăm mai sus, concluziilor istorice. Îndrăznim în acest sens să remarcăm că realitățile deduse pe baza săpăturilor arheologice, dar și a unor studii comparative, deși pertinente, ar fi putut conduce spre constatări istorice mai decise.

Am relatat anterior o posibilă legătură cu civilizația bizantină și cu cea romanică, nord-dunăreană, care în secolul al VI-lea și chiar mai târziu, dețineau legături trainice cu Imperiul, relateate chiar de izvoarele scrise. Autorul a tratat *en passant* această eventualitate care prezintă totuși un interes aparte, ținând cont de distanță și poziția așezării din Moldova.

Pe de altă parte este lăudabil spiritul de observație în teren al cercetătorului băcăuan pe baza căruia face aprecieri corecte în legătură cu ocupațiile autohtonilor.

Agricultura, cu ramurile sale, cultivarea plantelor și creșterea animalelor, ca și prelucrarea fierului, demonstrată de cuptoarele de redus minereu, zgură, unelte de fier și posibila preocupare pentru olărit a locuitorilor, arată o populație stabilă în teritoriul său, dar și cu deschideri spre nou, spre un alt tip de civilizație, mai avansată.

O altă problemă care face obiectul unei noi discuții o reprezintă influența factorului său asupra localnicilor în perioada care interesează. Ioan Mitrea remarcă foarte bine influența nefastă a slavilor în secolele VI–VII și superficialitatea contribuției lor la evoluția civilizației locale în secolul al VIII-lea. Dacă, însă, avem în vedere tipologia locuințelor (bordee sau locuințe cu podeaua mai mult sau mai puțin adâncite, ca și locuințele de suprafață), caracteristic autohtone, precum și ceramica de factură locală (borcane, castroane, tipsii) putem deduce că influența slavilor nu a afectat decisiv evoluția istorică normală a populației romanice și apoi românești.

Cât privește spiritualitatea locuitorilor acestei așezări, puținătatea descoperirilor este grăitoare. Cu toate că argumentul pătrunderii slavilor păgâni, afirmat de autor, este întemeiat, tindem să credem că, din anumite motive, aici, creștinismul abia își face apariția. Dacă nu avem mărturii nici măcar a unor manifestări exterioare a credinței creștine (cruciuile, imprimări de cruce sau alte simboluri creștine) nu putem crede că în mentalitatea

oamenilor erau împătârite preceptele creștinătății sau, oricum, erau într-o fază incipientă. În ciuda situației oarecum diferite din centrele apropiate de așezarea Izvoare-Bahna, nu era imposibilă existența unei enclave păgâne care a supraviețuit mai mult timp.

În acest context ar fi fost interesante eventualele relații despre ritualurile de înmormântare a defuncțiilor. Dar, din motive necunoscute nouă și neprecizate în lucrare, despre necropola așezării sau despre posibilele morminte solitare nu se specifică nimic în monografie.

Finalul lucrării este rezervat concluziilor despre importanța cercetării localității de la Izvoare-Bahna. Continuitatea autohtonilor, precum și fluctuațiile în evoluția generală a civilizației din spațiul est-carpatic, în raport cu civilizația europeană, sunt bine surprinse în acest ultim capitol.

Totuși, din dorința de a demonstra că așezarea cercetată este parte componentă a repertoriului de așezări din teritoriul fostei Dacii și chiar a întregii Europe, cercetătorul Ioan Mitrea ezită să scoată în prim-plan și particularitățile acestei zone de locuire. Specificul locuirii studiate poate fi dedus din situarea sa într-o regiune apropiată de spațiile preferate de populațiile migratoare ceea ce a dat zonei, în permanență, o stare de nesiguranță. De asemenea, relatăm că, depărtarea de Constantinopol, în ciuda unor posibile legături economice, a făcut ca religia creștină să fie însușită de către autohtoni ulterior populațiilor mai apropiate de centrele bizantine.

Observăm, așadar, că, în ciuda unei unități, de altfel recunoscută la noi, în ceea ce privește etnogeneza românească, avem totuși elemente (cele amintite, dar, desigur și altele) care ne îndreptătesc să vorbim de o diversitate în unitate.

Lucrarea de încheie cu un rezumat în limba franceză, cu un set de hărți și figuri reprezentând, inventarul și stratigrafia așezării, și cu un indice general.

Așa cum precizăm încă de la început, lucrarea de față este realizată cu simț de răspundere și se observă că izvorăște din pasiune și dorința de a face cunoscută măcar o părticică din istoria neamului nostru.

Rodul muncii cercetătorului Ioan Mitrea trebuie apreciat ca atare și nu i se poate reproșa absolut nimic, în ceea ce privește minuțiozitatea și profesionalismul cu care a relatat o serie întreagă de mărturii arheologice utile pentru familiarizarea cu o perioadă controversată și puțin cunoscută.

Însuși autorul afirmă de mai multe ori, dând dovadă de o modestie rar întâlnită că lucrarea sa are menirea de a adăuga o cărămidă în plus la construcția grandioasă ce trebuie ridicată în cinstea unui popor născut în condiții vitrege. Vasile Pârvan completa pe aceeași linie că „Din marmura cioplită a monografiei istorice se va ridica monumentul istoriei generale, de judecată și înțelepciune a neamului”.

DAN APARASCHIVEI

Études byzantines et post-byzantines, III, București, Editura Enciclopedică, 1997, coord. Emilian Popescu și Tudor Teoteoi.

Publicația Societății Române de Studii Bizantine, „*Études byzantines et post-byzantines*” își propune să reunească în paginile sale studii referitoare atât la epoca bizantină, cât și la perioada ulterioară, dat fiind faptul că spațiul românesc reprezintă un teren bogat de cercetare pentru bizantinist. Periodicitatea revistei este determinată în general, de congresele internaționale, acest volum, al treilea, apărând după congresul de la Copenhaga.

În plan tematic, volumul prezintă o mare varietate, el adunând deopotrivă reflecții în jurul unor probleme controversate cum ar fi opera misionară a Sf. Andrei în spațiul românesc și aprecieri referitoare la începuturile istoriografiei bizantine, alături de subiecte legate de comerț și căile de comunicație, sau de moștenirea politică bizantină în spațiul românesc. Un loc important în economia volumului îl au studiile de numismatică, trei articole consistente abordând această problematică.

În primul text, intitulat *Sources concernant la mission du Saint Apôtre André sur le territoire de la Roumanie*, Emilian Popescu abordează chestiunea prezenței Sf. Apostol Andrei în spațiul românesc. Fiind un subiect deosebit de sensibil, autorul consideră necesar să facă un excurs istoriografic, arătând cum prezența certă a Sf. Andrei la Dunărea de Jos a devenit un clișeu în literatura de specialitate pentru că, pe măsură ce această idee a fost contestată, să se producă un efect invers, studiile de istoria creștinismului primitiv fiind considerate inoportune. Echivocul ce persistă asupra acestei probleme îl determină pe cercetător să reevalueze critic sursele privind originile creștinismului românesc. Astfel, principalul izvor ce face referire la prezența Sf. Andrei în spațiul romanității orientale, Eusebiu din Cesareea, este pus în legătură cu o serie de surse hagiografice ce conțin precizări cu privire la aria în care acesta și-a desfășurat opera misionară,

constatându-se că Scitia dunăreană este amintită în majoritatea relatărilor. În plus, se precizează că Eusebiu din Cesareea preia informațiile de la Origene, autor ce este confirmat, la rândul său, de un contemporan, Hippolit din Roma. Acesta din urmă arată că Sf. Andrei a predicat Evanghelia în Scitia și Tracia și a fost crucificat la Patras. Identificarea Scitiei cu Dobrogea și nu cu sudul Rusiei este susținută de faptul că această regiune apare menționată alături de Tracia, Moesia, regiunile dunărene, Gotia, Odessos etc., unde și-ar fi desfășurat activitatea personajul în discuție. În concluzie, autorul afirmă că sursele ce ne stau la dispoziție fac credibilă predica Sf. Andrei în spațiul românesc, această activitate fiind atestată în primul rând de o veche tradiție înregistrată prin Origene și Eusebiu și în al doilea rând, prin Hippolit din Roma și alte informații târzii.

Dincolo de faptul că autorul nu optează tranșant pentru prezența sau nu, a Sf. Apostol Andrei în spațiul românesc, meritul principal al studiului rezidă în rigoarea analizei și în faptul că redeschide o cale de cercetare.

În articolul *Ammien Marcellin, précurseur de l'historiographie byzantine*, Tudor Teoteoi pornește de la controversa privind apartenența sau nu a lui Ammianus Marcellinus la istoriografia bizantină. Dacă din punctul de vedere al apartenenței religioase, autorul în discuție face parte din istoriografia păgână, între textul operei sale și producția istoriografică bizantină există numeroase analogii. Dintre ideile comune, reține atenția tema prezentului decadent în comparație cu vârsta de aur, temă ce a făcut carieră în toată istoriografia bizantină. De asemenea, regăsim aceeași viziune asupra lumii și puterii imperiale. Această identitate conceptuală se impune cu atât mai mult cu cât spiritul neoplatonician care a modificat sensibil mentalitatea ultimilor secole ale

păgânismului este omniprezent la Ammianus Marcellinus. Cunoscut fiind faptul că între doctrina neoplatoniciană și creștinism există numeroase conexiuni, apare ca firesc faptul că la autorul în discuție se regăsesc stări de spirit proprii păgânismului final ce se vor perpetua în mentalitatea paleo-creștină.

Concluziile sunt formulate în aceeași manieră echilibrată în care a fost elaborat întreg studiul; fără a fi plasat ferm în cadrul istoriografiei bizantine, Ammianus Marcellinus este considerat un precursor al acesteia și, de asemenea, a celei medievale în general.

Căile de comunicații au avut o importanță deosebită de-a lungul timpului, mai ales că, pe lângă rolul pur economic, ele au constituit suportul pe care s-au articulat importante procese de ordin etno-lingvistic. O astfel de realitate este pusă în evidență de studiul lui Alexandru Barnea, *Voies de communication du Bas-Danube aux IVe-VIe siècles après J.C.* Cercetarea își fixează ca obiective fundamentale, stabilirea traseului arterelor rutiere din Scitia Minor, precizarea gradului lor de utilizare în funcție de realitățile politice ale fiecărei perioade și, nu în ultimul rând, sublinierea importanței acestora în desăvârșirea etnogenezei românești. Autorul nu pierde din vedere nici traseele maritime și fluviale, făcând precizarea că acestea erau controlate de bizantini chiar și atunci când teritoriul se sustrăgea autorității politice imperiale.

În stabilirea configurației rutiere, Alexandru Barnea folosește o mare varietate de surse: informații furnizate de cercetarea de teren, date oferite de *Notitia Dignitatum* (Pars Orientis), bornele militare apreciate ca fiind „măturile cele mai directe” (p. 32) și nu în ultimul rând sursele literare ce evocă, între altele, campaniile diversilor împărați sau generali.

În acord cu realitățile politice, autorul subliniază că momentelor de reluare a politicii imperiale ofensive la Dunărea de Jos le va corespunde reinstalarea controlului bizantin asupra unor localități din zonă și implicit, refacerea căilor de acces spre acestea. Oscilațiile puterii militare bizantine vor da astfel măsura importanței pe care o capătă în anumite perioade drumurile pe uscat sau pe apă. Astfel, la sfârșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al VII-lea, în condițiile marilor defectiuni ale armatei romane din zona Dunării și ca urmare a pierderii controlului asupra regiunii, drumul de uscat va ceda locul transportului naval.

Cercetătorul încheie prin a sublinia faptul că toate drumurile avute în vedere au, în principal, o funcție economică și politică dar au jucat un rol important și din punct de vedere spiritual și lingvistic.

Bine documentată, lucrarea își dezvăluie întreaga valoare, în contextul eforturilor privind evidențierea acelor mărturii ce indică permanența și consistența legăturilor dintre zona Dunării de Jos și restul imperiului, atât în perioadele în care Bizanțul s-a aflat în ofensivă, cât și în cele de recul.

Textul lui Costel Chiriac, *About the Presence of the Composite Bow at Tropaeum Traian during the Proto Byzantine Period*, oferă câteva precizări interesante privind pătrunderea și proliferarea arcului reflex în spațiul românesc. Urmărind să stabilească în ce orizont cronologic poate fi plasat materialul descoperit la Tropaeum Traiani, autorul stabilește paralele cu descoperirile similare din Asia Centrală, Pannonia și Europa de Vest, fără a le pierde din vedere pe cele din Bărăgan și Moldova.

În egală măsură preocupat de toate categoriile de izvoare, autorul aduce în discuție un pasaj din *Strategikon*-ul lui Mauricius din care reiese că auxiliarii huni și avari au introdus arcul reflex în armata romano-bizantină. Această armă va pătrunde și în alte spații geografice din Asia Centrală, ea fiind preluată de parți și de sarmato-alanii din jurul Mării Negre.

Odată adoptat de populația romană, arcul reflex va face carieră în spațiul carpato-dunăreano-pontic, în secolul al XIV-lea, miniaturile din *Cronica pictată de la Viena*, înfățișându-i pe soldații munteni echipați cu astfel de arme.

Revenind la problemele de date, autorul stabilește că descoperirile de la Tropaeum Traiani aparțin unui orizont cronologic cuprins între secolele III-V, fără a exclude însă și o pătrundere mai timpurie a arcului reflex, pe filieră sarmatică.

În studiul intitulat *Fibules byzantines des Ve-VIIe siècles dans l'espace carpato-danubien-pontique*, Dan Gh. Teodor pune în evidență legăturile autohtonilor cu lumea bizantină, pe baza circulației fibulelor în spațiul românesc. Autorul arată care este importanța acestor piese în ceea ce privește încadrarea cronologică a unor descoperiri arheologice, drept pentru care își propune să opereze clasificarea, încadrarea cronologică și atribuirea etno-culturală a fibulelor descoperite în spațiul carpato-danubiano-pontic. Acest demers va trebui să pună în lumină amploarea și diversitatea legăturilor economice și culturale stabilite între spațiul nord-dunărean și Imperiul Bizantin. Pornind de la aceste obiective fundamentale, Dan Gh. Teodor arată că cele două tipuri principale de fibule, cele romano-bizantine și cele digitate s-au răspândit pe o arie ce nu are ca limită nordică granița Imperiului Bizantin. În aria etno-culturală ce are ca axă Dunărea, populațiile nou venite au acceptat elementele de cultură materială și spirituală romano-bizantină, după cum și bizantinii au adoptat creator elementul aparținând lumii barbare.

Faptul că lumea nord-dunăreană este racordată la economia imperială rezultă din aceea că, pe măsură ce centrele de producție artizanală decad, în a doua jumătate a secolului VI, pe fondul pătrunderii în imperiu a unor grupuri avaro-slave, numărul fibulelor ce ajung la nord de Dunăre va cunoaște o serioasă diminuare.

Importanța acestor piese rezidă și din faptul că, prin număr și varietate, ele indică amploarea sintezei culturale produse în aceste regiuni și ilustrează, în manieră elocventă, continuitatea populației autohtone.

Demersul întreprins de Dan Gh. Teodor reprezintă o sinteză articulată ce dă măsura temeiniciei unor preocupări de lungă durată ale cercetătorului.

Tot pe direcția relevării contactelor multiple existente între spațiul carpato-danubiano-pontic și lumea bizantină se înscrie și studiul lui Ion Barnea, *Sceaux byzantines inédits de Dobruja*. Autorul publică un lot de șase peceti bizantine de plumb, descoperite din întâmplare de-a lungul malului drept al Dunării de Jos; cinci exemplare la Noviodunum (Isaccea) și al șaselea la Nufărul. Cele șase peceti sunt minuțios descrise, fără ca cercetătorul să formuleze considerații de ordin teoretic. Având un conținut strict tehnic, studiul nu face altceva decât să marcheze un aspect al contactelor dintre lumea autohtonă și cea bizantină, lăsând pe seama cercetărilor viitoare formularea unor concluzii.

Între argumentele folosite de regulă pentru a susține continuitatea populației autohtone în spațiul carpato-danubiano-pontic apare și cel al circulației monetare, în directă legătură cu realitățile economice de la sud de Dunăre. Astfel, în perioadele de depresiune economică, atunci când scade masa monetară din Imperiu, la nord de Dunăre se constată o diminuare a circulației monetare după cum, în perioadele de prosperitate economică, circulația monetară cunoaște o dinamizare în ambele zone. În plus, o mare răspândire are moneda de bronz, aceasta neputând fi utilizată decât de populația autohtonă, care-i cunoștea valoarea de schimb și nu de migratori care o apreciau pentru valoarea sa intrinsecă.

Data fiind importanța circulației monetare în ceea ce privește continuitatea populației românești, studiul lui Gh. Mănușu-Adameșteanu, *La diffusion de la monnaie byzantine en Dobruja aux IXe-X^e, siècles*, reprezintă o contribuție binevenită, mai ales că el propune o abordare mai largă, din care nu lipsesc aprecieri privind evoluția raporturilor politice pe scena balcanică. Astfel, după invazia slavilor din secolul al VII-lea, Dobrogea intră, pentru aproape trei secole, într-un con de umbră. Pierderea contactului direct cu aria de civilizație bizantină va avea ca principal reflex decăderea ireversibilă a vieții urbane și, odată cu aceasta, stagnarea circulației monetare. La mijlocul secolului al IX-lea reforma administrativă și militară întreprinsă de împăratul Teofil ce va duce la întărirea pozițiilor bizantine în Marea Neagră prin înființarea themei Cherson în Crimeea și, apoi, creștinarea bulgarilor sub împăratul Mihail al III-lea, sunt momente ce favorizează reluarea circulației monetare în Balcani și la Dunăre. Sub împăratul Leon al VI-lea sunt reluate luptele cu bulgarii, fapt reflectat în plan monetar prin tezaurizarea pieselor de aur. Prezența, în toată această perioadă a monedelor în unele puncte de pe litoral, sugerează existența unor schimburi comerciale, organizate prin intermediul flotei bizantine care continua să reprezinte o prezență activă pe Dunăre și pe mare. Reluarea conflictelor cu bulgarii, în prima parte a domniei lui Constantin al VII-lea, va duce la dezorganizarea comerțului în Balcani și la Dunăre, pentru ca, după moartea țarului Simion, să se instaleze o perioadă de pace între bizantini și bulgari, timp în care centrul operațiunilor militare ale Imperiului se va deplasa spre Mediterana. Beneficiind de o perioadă de pace, partea europeană a Imperiului va cunoaște o dinamizare a economiei centrelor portuare, revenindu-le în acest context un rol de primă mărime. În aceste condiții va crește interesul bizantinilor pentru teritoriul dintre Dunăre și mare, dovadă fiind numărul mare de monede izolate și de tezaur din această perioadă descoperite aici. După reluarea unei politici economice coerente în Marea Neagră, bizantinii vor reuși ca de la mijlocul secolului al X-lea, să controleze efectiv centrele de pe litoralul dobrogean pentru ca, sub Ioan Tzimiskes și Vasile al II-lea să-și extindă dominația la nivelul întregii regiuni. Această nouă realitate politică va fi pusă în evidență de intensificarea circulației monetare.

În paralel cu expunerea situației politice și economice a Imperiului în diferite perioade, autorul procedează la inventarierea descoperirilor monetare, indicând totodată necesitatea studierii comparative a monedelor din Dobrogea și a celor din Bulgaria. O asemenea cercetare pune în lumină legăturile deosebit de puternice existente între centrele dobrogene și cele bulgărești.

Gh. Mănușu-Adameșteanu are meritul de a fi întreprins o cercetare de mare suprafață, reușind ca printr-o sinteză de istorie politică și economică bizantină, să pună în evidență faptul că circulația monetară reprezintă un barometru extrem de sensibil ce indică dimensiunea reală a contactelor dintre diverse arii geografice și de civilizație.

Studiul lui Ernest Oberländer-Târnoveanu, *Some Remarks on the Chronology and the Composition of the Byzantine Coin Hoards from the 13th and the 14th Centuries and the Lower Danube and the Adjacent Areas*, are menirea de a livra istoricului un material consistent de cercetare. Lista celor 38 de descoperiri monetare de la Dunărea de Jos corespunde celor mai înalte standarde științifice. Pentru fiecare descoperire autorul oferă referințe bibliografice, precizează locul și circumstanțele descoperirii, arată unde se găsesc în prezent monedele respective, care este structura tezaurului și data probabilă la care monedele au ieșit din circulație.

Rolul Dobrogei de placă turmantă a comerțului european este pus în evidență cu profesionalism de Octavian Iliescu în articolul intitulat *Génois et Tatars en Dobruja au XIV siècle: L'apport de la numismatique*. Un rol important în comerțul dobrogean l-au jucat genevezii care, sub dominație politică tătarască au întreținut un important comerț de tranzit. O astfel de simbioză este documentată pe cale numismatică la Enisala. Aici genevezii, beneficiind de protecția asigurată de tătari, au întemeiat, la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea, o stațiune comercială devenită prosperă la jumătatea secolului al XIV-lea ca urmare a deschiderii rutei comerciale dintre Brașov și Brăila. Ajungând intermediară a unui comerț extrem de profitabil, comunitatea geneveză de la Enisala va bate monedă de bronz, spre 1370. Aceste monede, fără legendă sau data emisiunii, conțin pe avers tamgaua tătarască iar pe revers crucea venețiană. Șeful tătar, cu reședința la Enisala, căruia îi aparținea tamgaua respectivă, este identificat cu un anume Demetrius, ce apare în actul de privilegiu emis de Ludovic I.

Chiar dacă identificările propuse de Octavian Iliescu pot fi oricând revizuite, studiul său are o importanță deosebită dat fiind faptul că, pe de o parte, pune în evidență valențele comerciale ale teritoriului dintre Dunăre și mare iar, pe de altă parte, subliniază importanța numismatiei în precizarea unor realități economice și politice.

Cu studiul lui Stelian Brezeanu, *Modèle européen et réalité locale dans la fondation des Principautés Romaines*, se trece într-un alt registru, acela al ideologiei politice. Autorul pornește în analiza sa de la formula „terra Basarab” și se întreabă care este relația între nomenclatura politică nord-dunăreană și denumirile similare din alte regiuni ale Europei de Sud-Est.

După 1204, împărații latini de la Constantinopol au încercat să se substituie basileilor bizantini, conștinând astfel să recupereze toate teritoriile stăpânite de aceștia. Împiedicați în această tentativă de statul vlaho-bulgar și de rezistența grecească din Asia Mică, ei vor urmări să integreze noile formațiuni politice într-un sistem feudal iar pe șefii lor, privați de prerogativele autorității suverane, să-i transforme în vasali ai împăratului latin căruia să-i datoreze consilium et auxilium. Această practică politică funcționase în raporturile dintre împăratul Occidental și diversele regate ce erau considerate „terrae” sau „provinciae” vasale imperiului. Și în Balcani, diversele state urmau să devină „terrae” (terra Assani, terra Vatacii), adică simple domenii ale Imperiului latin, titularii lor păstrând doar atribuțiile unei puteri, teritoriale. Autorul va sublinia eșecul acestui proiect politic, arătând că sensul feudal al noțiunii de *terra* era străin lumii grecești și vlaho-bulgare, educată în spiritul concepției romano-bizantine despre stat.

În spațiul românesc, implantarea modelului politic occidental s-a făcut pe un teren marcat de o evoluție specifică.

Lipsa surselor anterioare secolelor XIII-XIV îl va determina pe cercetător să meargă pe calea analogiilor între realitățile mai recente și cele de la începutul evului mediu, neexcluzând confruntarea cu datele oferite de săpăturile arheologice. În baza acestor surse autorul va afirma că vechile țări românești sunt unități teritoriale ce reprezintă corolarul unor coagulări succesive a statelor și, apoi, a „romaniilor populare”, pentru ca în secolele XIII-XIV să se cristalizeze primele entități politice românești. Regalitatea maghiară va încerca să integreze primii factori politici români într-un sistem feudal, fapt ce marchează fenomenul „occidentalizării” țărilor române. Reacțiile nu vor întârzia să apară, emblematic fiind în acest sens revolta lui Litovoi din anii 70 ai secolului al XIII-lea. Noua dinastie maghiară își va expune în termeni mai

clari programul politic prin „terra nostra Transalpina”, regele angevin neînțelegând altceva decât o simplă provincie regală iar prin voievod un simplu nobil al coroanei maghiare. Echivalența stabilită astfel între „țară” și „provincie”, în limbajul politic latin, reprezintă o concepție străină de percepția românească despre „țară”, de aceea va interveni și respingerea tentativei maghiare de a „recupera” provincia „uzurpată” de Basarab. Autorul arată că această situație este identică cu cea a Imperiului latin de la Constantinopol, la începutul secolului XIII, când factorii politici occidentali participanți la „Partitio Romaniae” eșuau în planul lor de a anexa toate teritoriile monarhiei bizantine. Paralela poate merge mai departe căci după 1330 apare denumirea de „terra Basarab” ce înlocuiește formula „terra Transalpina”, dovadă că, nereușind să integreze efectiv teritoriul de la sud de Carpați, regii maghiari încercau înglobarea sa într-un sistem politic mai larg. Este vorba de aceeași atitudine ca cea reflectată în formula „terra Assani” adoptată după 1205.

Voievozii munteni și moldoveni își vor afirma velenitățile de independență, promovând cele două instituții politice fundamentale autocrația princiară și scaunul mitropolitan, ce însemnau totodată și deplasarea din orizontul politic maghiar și căutarea legitimității politice în Bizanț. Prin însușirea de către aceștia a titlului de *samodârzet* (stăpân absolut), corespondentul formulei occidentale *rex est imperator in regno suo* ei și-au asumat o putere quasi-imperială și totuși non-imperială, putere suverană în interior și independentă în exterior.

Prin studiul de față, Stelian Brezeanu, realizează o analiză profundă a ideologiei politic medievale, relevând cele mai multe conexiuni între lumea occidentală și spațiul balcanic. Ușurința cu care autorul trece de la general la particular permite observarea diacronică a asimilării modelului european de stat în spațiul românesc.

În aceeași sferă tematică se înscriu și considerațiile lui Andrei Pippidi privind *L'ordre Constantinien et les genealogies byzantines*. Istoricul ve insista aici pe faptul că genealogii bizantine puțin cunoscute și transmise prin intermediari au avut menirea de a furniza de-a lungul timpului, legitimitate politică principilor din spațiul sud-est european și mediteranean. Aceste transfurări succesive de identitate politică au fost posibile, în mare parte datorită faptului că în evul mediu istoria Imperiului bizantin a fost învăluită în obscuritate. Aceasta a fost considerată un domeniu diferit de istoria propriu-zisă, deoarece cucerirea otomană a determinat o cenzură de lungă durată în memoria și cultura occidentală.

Ultimul titlu al acestui voum, *Études et recherches de byzantinologie dans les annes 1991–1995*, este sugestiv privind conținutul proiectului avansat de Vasile Meticariu.

Deosebit de dens în informații istorice, variat ca tematică și riguros alcătuit, volumul de față constituie o lectură pasionantă pentru toate categoriile de cititori ce nutresc o pasiune intimă pentru istorie.

BOGDAN-PETRU MALEON

EUGEN-MARIUS CONSTANTINESCU, *Memoria pământului dintre Carpați și Dunăre. Nord-estul Munteniei și sud-vestul Moldovei în veacurile IV–XI d.Hr.*, Muzeul județean Buzău, editura Fiat Lux, București, 1999, 280 p., 51 p. ilustrații.

În ultimii ani s-a încetățenit practica, pentru cei care au avut posibilitatea, de a-și publica tezele de doctorat, punându-se în felul acesta în valoare o muncă, uneori de decenii, cu rezultate benefice și în domeniul istorico-arheologic. Printre astfel de rezultate se numără și cartea lui Eugen-Marius Constantinescu care prezintă sub raport istoric și arheologic, o zonă restrânsă, și anume nord-estul Munteniei și sud-vestul Moldovei în secolele IV–XI d.Hr., perioadă ce reprezintă etapa de formare a poporului român, proces deosebit de însemnat și cu destule asperități. Cartea începe cu obișnuitele abrevieri, apoi un cuvânt înainte al prof. univ. dr. Dan Gh. Teodor, directorul Institutului de Arheologie din Iași, urmat de un scurt capitol intitulat „Argument”, în care autorul motivează alegerea acestei teme, dar mai ales a zonei geografice tratate. De aici rezultă că nord-estul Munteniei și sud-vestul Moldovei cuprind numeroase vestigii ale populației autohtone scoase la iveală ca rod al muncii a numeroși arheologi. În capitolul I, consacrat cadrului fizico-geografic, autorul descrie, cu o mare bogăție de date, formele de relief, condițiile de climă și sol prielnice locuirii și diferitelor activități. Sunt prezentați pe larg munții din zona Carpaților Curburii Externe ce cuprind Munții Vrancei, a Buzăului și Teleajenului. Sunt apoi descrise dealurile din Subcarpații Vrancei, a Buzăului și a Prahovei, zona de la limita sudică a Podișului Bârladului și partea de șes din nord-estul Câmpiei Române.

Pentru toate aceste subdiviziuni se fac referiri la condițiile climatice, la rețeaua hidrografică, vegetație, faună și floră. Capitolul al doilea este consacrat evoluției societății autohtone

din nord-estul Munteniei și sud-vestul Moldovei în secolele IV–XI, în conformitate cu informațiile izvoarelor scrise și a mărturiilor arheologice. În subcapitolul referitor la izvoarele scrise sunt prezentate în mod detaliat sursele care consemnează realitățile istorice de la nordul Dunării, și în mod special cele din zona aflată în discuție, începând din secolul al IV-lea și până în secolul al X-lea. Sunt expuse pe larg datele cuprinse în Faptele Sfântului Sava și în operele istoricilor Zosimos, Philostorgios, Ammianus Marcellinus, Procopius din Caesarea, Theophylact Simocata, Maurikios, Theophanes Confesor, Constantin Porfirogenetul etc., din care rezultă prezența la nord de Dunăre, în Muntenia și Moldova, a populației autohtone alături de care au viețuit și populații alogene ca goții și slavii. În subcapitolul al doilea, consacrat descoperirilor arheologice, este prezentată evoluția societății autohtone din spațiul studiat în intervalul secolelor IV–XI. Acest subcapitol îi oferă autorului posibilitatea de a se referi și la marile migrații în care au fost implicați dacii liberi, goții, gepizii, slavii, hunii, avarii, bulgarii, maghiarii, pecenegii, cumanii, tătarii, care au afectat și teritoriul dintre curbura exterioară a Carpaților și Dunărea dobrogeană; este înfățișat apoi efortul Imperiului Roman de a reanexa o parte din Muntenia, realizând Brazda lui Novac, construirea sau refacerea fortificațiilor de la Barboși, Pietroasa și Constantiniana Daphne, Sucidava și Drobeta, în vremea lui Constantin cel Mare, ceea ce a contribuit o dată mai mult la romanizarea populației autohtone. Conviețuirea dintre elementele romane și băștinași a fost documentată în peste 250 de obiective, în 151 localități, prin așezări, necropole, fortificații și descoperiri monetare din secolul

al IV-lea d.Hr. Aspectul cultural Sântana de Mureș din Muntenia de răsărit, denumit Cireșanu, este caracterizat prin scăderea calității manifestărilor de cultură materială și prin revenirea la tradițiile dacice, observate mai ales în tipul de locuință și ceramică. Autorul observă că, indiferent de influența gotică și dominația hunică, se păstrează legăturile cu Imperiul Roman de Răsărit și se răspândește tot mai mult obiectele de cult creștin. În intervalul secolelor V–VII, în Muntenia va evolua complexul cultural Ciurel-Ipotești-Cândești, și în Moldova cel numit Mănioaia-Costișa-Botoșana, ambele identice și unitare cu complexul cultural din Transilvania de tip Bratei-Biharea. Din intervalul secolelor V–VII, în zona studiată se cunosc 66 așezări, din care 28 cercetate sistematic, și 7 necropole, cea mai însemnată dintre ele fiind cimitirul de la Sărata Monteoru săpat integral. Pe baza izvoarelor scrise și a materialelor arheologice, autorul remarcă faptul că fondul etnic al culturii romane de la Curbura exterioară a Carpaților era constituit dintr-o populație daco-romană de factură creștină care ulterior va suferi influența factorului slav. Din intervalul secolelor VIII–XI, în sud-vestul Moldovei și în nord-estul Munteniei au fost documentate 108 așezări, 7 necropole și 15 morminte izolate, toate aparținând culturii Dridu. Dintre acestea se remarcă așezarea fortificată de la Malu-Onești și cetățile de pământ de la Slon-Prahova. Ocupându-se de rezultatele cercetărilor arheologice, autorul trece în revistă complexele de locuire, având în vedere tipul, forma, dimensiunile, materialul, modul de construire și amenajare interioară, precum și inventarul pentru intervalul secolelor IV–XI, din zona studiată, ce aparține culturilor Sântana de Mureș, Cireșanu, Ipotești-Cândești-Costișa-Botoșana și Dridu. Pe baza rezultatelor cercetărilor arheologice, autorul constată că populația autohtonă a folosit sistemul vetrelor de sat pendularii datorită necesității de a rezista migrațiilor, cât și a utilizării ciclice a terenurilor de cultură. Studiarea complexelor de locuire, în speță a așezărilor fortificate și deschise, cu locuințe de suprafață și bordeie, au permis documentarea continuității populației autohtone, daco-romane, romanice și vechi românești alături de diferite elemente alogene. În capitolul al treilea, consacrat cadrului istoric al dezvoltării societății autohtone în secolele IV–XI, este prezentat un aprofundat excurs istoric atât pentru spațiul carpato-ponto-dunărean cât mai ales pentru Curbura Exterioară a Carpaților. Sunt discutate în mai multe subcapitole chestiuni legate de continuitatea populației autohtone și de procesul de romanizare, legăturile cu Imperiul Romano-Bizantin și relațiile cu migratorii; în acest context este bogat comentat *Actul martiric al Sfântului Sava* ce cuprinde valoroase date despre populația locală. Informațiile furnizate de izvoarele istorice sunt completate și argumentate de mărturiile arheologice obținute prin numeroase cercetări. Într-un subcapitol special consacrat pătrunderii și răspândirii creștinismului la Curbura Exterioară a Carpaților sunt înfățișate pe larg descoperirile de obiecte creștine, coroborate cu numeroase informații scrise despre manifestările de viață creștină din stânga și dreapta Dunării. Cu acest prilej este scos în evidență rolul lui Ulfila „episcop al creștinilor din țara getică”, precum și progresele înregistrate de noua credință sub influența Romei și a Constantinopolului. În subcapitolul al treilea, autorul se ocupă de tradițiile organizării sociale și politice prestatale la Curbura Carpaților în mileniul I d.Hr., apoi este discutată evoluția demografică pentru zona studiată în diferite perioade cronologice mari. În epoca romană sudul Moldovei va intra efectiv în componența provinciei Moesia Inferior, iar zona de curbură va fi în permanență controlată de romani, ceea ce va contribui la procesul de romanizare a dacilor liberi, continuat și în perioada de revenire a stăpânirii romane în vremea

lui Constantin cel Mare, când se constată o creștere însemnată a numărului așezărilor și a necropolelor culturii Sântana de Mureș. Autorul remarcă faptul că organizarea socială a populației autohtone imită, la un nivel mai scăzut, pe cea din Imperiu; că în această perioadă se afirmă caracterul romanic a civilizației autohtone, adoptarea creștinismului diferențiind populația autohtonă de cea alogenă. Atât izvoarele scrise, cât și dovezile arheologice arată că populația locală era sedentară, organizată în obști sătești, cu o economie bazată pe agricultură, creșterea animalelor și dezvoltarea meșteșugurilor. Populația autohtonă romanizată evoluează ca o autentică „Romania” dincolo de frontierele Imperiului Romano-Bizantin, pătrunderea slavilor nealterând caracterul romanic și creștin al locuitorilor autohtoni. Mai mult decât atât, stadiul mult mai avansat al culturii materiale și spirituale a localnicilor a contribuit la asimilarea slavilor și la dezvoltarea romanității nord-dunărene. Pentru demonstrarea acestui punct de vedere autorul ia în discuție marile cimitire de la Sărata Monteoru și așezările de la Cândești-Buzău și Budureasca-Prahova. Astfel, la Sărata Monteoru se întâlnesc deopotrivă autohtoni și slavi, la Cândești au fost evidențiate locuințe de epocă pre-slavă și din perioada coabitării cu slavii, iar la Budureasca au fost dezvelite locuințe autohtone și numeroase ateliere meșteșugărești ce produc obiecte de podoabă de influență bizantină. După prăbușirea frontierei bizantine de la Dunăre, la începutul secolului al VII-lea, în urma pătrunderii slavilor și avarilor la sud de Dunăre, s-au întrerupt legăturile populației autohtone cu Imperiul Bizantin. În aceste condiții, localnicii vor evolua în cadrul culturii Dridu, ceea ce va duce la unificarea treptată, sub raport cultural și politic, a populației românești. Dacă revenirea stăpânirii bizantine la Dunărea de Jos și în Dobrogea, în secolele X–XI, a avut efecte benefice asupra românilor, în schimb, pătrunderea ungarilor, pecenegilor, uzilor și cumanilor a afectat în mod negativ populația locală. Referindu-se la societatea locală, bazându-se pe izvoare și pe scrieri ale unor autori mai vechi și mai noi, autorul arată că aceasta era organizată în obști și uniuni de obști, cu caracter agricol și păstoresc, specific populației daco-romane, romanice și vechi românești, cu care prilej sunt din nou evocate prețioasele mărturii din Pătimirea Sfântului Sava și sunt amintite numeroasele stațiuni arheologice sau aglomerări de sate, atestate arheologic în jurul văii Budureasca, în zonele Bucov, pe valea Teleajenului, la Slon, pe valea Buzăului etc. Uniunile de obști sau „romaniile populare”, cum le-a denumit N. Iorga, au fost înglobate în formațiuni mai mari cu structuri social-economice și militar politice prestatale numite țări sau ținuturi, dintre care la Curbura Carpaților sunt de amintit Țara Vancei, ținutul Tigheci-Fălciu, Țara Buzăului și, probabil, o țară a Teleajenului și a Prahovei, care au existat anterior constituirii formațiunilor statale Țara Românească și Moldova. Necesitatea apărării formațiunilor prestatale românești au impus ca în secolele IX–XI să fie ridicate cetăți ce vor fi și sediile unor juzi, cnezi sau voievozi. O astfel de cetate, a fost ridicată în secolul al IX-lea la Slon și a funcționat până în secolul al XII-lea. În capitolul al IV-lea, este scoasă în evidență importanța zonei exterioare a Carpaților de curbură și a Dunării dobrogene în perioada marilor migrații din mileniul I și începutul mileniului al II-lea. O serie de evenimente individualizează evoluția societății locale în regiunea studiată, autorul observând că romanizarea, fără să fi fost produsă în cadrul unei prezențe efective a autorității romane, a îmbrăcat un caracter popular. Ca elemente specifice se adaugă și faptul că și în exteriorul Carpaților de Curbură s-au succedat numeroase valuri de popoare migratoare. Este subliniată apoi existența populației autohtone creștinate, mărturie în acest sens stând așezările și ne-

cropolele de la Pietroasele, Bârlad-Valea Seacă și Barcea, Dodești, Cireșanu, Budureasca etc. Totodată, numeroase elemente de cultură materială dovedesc, la Curbura Carpaților, intensitatea activității economice de producție și de schimb, într-un sector de întreținere a drumurilor comerciale care vor înlesni stabilirea unor legături durabile cu Imperiul Romano-Bizantin și Bizantin care va controla acest teritoriu în cadrul confruntărilor militare din secolele IX–XI cu bulgarii, maghiarii, rușii și pecenegii. După acest capitol concludiv urmează lista descoperirilor arheologice și numismatice din secolele IV–V, V/VI–VII, VIII–XI, cu indicarea localităților și a bibliografiei aferente fiecăreia; urmează apoi repertoriul de monumente arheologice creștine, trimiterele utilizate pentru fiecare capitol, 6 hărți cu descoperiri grupate pe epoci, 39 de figuri în care sunt reproduse desenele complexelor de locuire din stațiuni și epoci diferite, pentru zona studiată, și ilustrații după manuscrise de epocă; semnalăm și cele 15 planșe care prezintă materialul arheologic cel mai semnificativ pentru epocile și teritoriul avut în vedere.

Monografia lui E. M. Constantinescu este opera unui autor matur, care cunoaște și mănuiește cu dexteritate mijloacele de cercetare arheologică și ale istoriei vechi. Deși spațiul tipografic a fost restrâns, informația a fost prezentată în mod sintetic, cercetarea fiind ajutată de o serie de instrumente de lucru pe care autorul le pune la îndemâna cititorului, cum ar fi bogata listă bibliografică, repertoriile arheologice, hărțile și desenele. Valoarea lucrării sporește dacă ținem seama de faptul că bibliografia utilizată este adusă la zi, autorul renunțând la sistemul învechit de prezentare a istoriei României deși, pe alocuri, se mai pot observa unele formulări și clișee verbale ale istoriografiei românești dinainte de revoluție. E. M. Constantinescu a abordat cu curaj un segment îngust al teritoriului țării noastre reușind să producă o sinteză ce fixează principalele cunoștințe din domeniu, adăugând totodată propriile sale contribuții, permițând cercetătorului să-și facă o idee clară asupra realităților istorico-arheologice din zona exterioră de curbura a Carpaților românești, monografia fiind astfel o lucrare deosebit de utilă pentru studierea istoriei României.

CONSTANTIN ICONOMU

* * *Materiali per la storia urbana di Tridentum. II. Ritrovamenti monetali, Archeologia delle Alpi*, ed. E. Cavada și G. Gorini, Trento, 1998, 380 p.

În cadrul săpăturilor arheologice efectuate între anii 1990 și 1992 la Trento, în aria de la Teatro Sociale, au fost descoperite 1540 de monede. Dintre acestea, 1522 sunt exemplare izolate (două „pesi monetali”, o monedă romană republicană, 1509 monede romane imperiale, 8 monede medievale), iar 18 monede celtice formează un mic depozit.

Volumul de față conține trei studii care analizează aceste descoperiri monetare. Primul îi aparține d-lui Bruno Callegger: *Trento – Teatro Sociale: scavi 1990–1992. Le monete repubblicane, imperiali e medievali: analisi critica e catalogo del complesso numismatico* (p. 7–341).

Autorul analizează inițial complexul monetar, urmărind pătrunderea monedei în zonă (secolele I a.C. – II p.C.), precum și răspândirea ei până în epoca medievală. Singurele probleme de interpretare au fost ridicate de prezența unei mari cantități de monede de bronz datând din a doua jumătate a secolului IV p.C., de tipul *Victoria Augg. 2*, bătute la Roma și *Salus Reipublicae 2*, bătute la Aquileia. Deoarece materialul numismatic provine din săpături izolate și nu dintr-un depozit, a fost formulată o ipoteză prudentă, pe baza analizei ponderale a monedelor. Astfel, între 383 și 403 atelierele monetare italiene au bătut o mică monedă de bronz (AE₄), cu greutate identică, cuprinsă între 1/280 și 1/320 dintr-o libră. Această emisiune, a cărei valoare nominală era probabil aceeași cu cea a altor ateliere monetare, dar a cărei greutate era mai mică, este posibil să fi circulat ca „bad coinage”. Revenind la ansamblul monetar, autorul oferă două interpretări: din diversitatea monetărilor emittente și a locului de proveniență rezultă faptul că aceste monede reprezintă o mărturie importantă asupra monetarului folosit între secolele I și V p.C.; pe de altă parte, cantitatea constituie un indiciu asupra circulației monedei de bronz și oferă noi date asupra practicii acumulării de mici monede divizionare în scopul efectuării de plăți sau operațiuni reglementate de legislația în vigoare.

În sfârșit, monedele medievale ilustrează procesul care a dus la includerea (în secolele XII–XIII) a teritoriului trentin în sfera mo-

netară venețiană, inițial dominată de emisiunile Veronei și apoi de cele ale Veneției. Această analiză critică a complexului monetar amintit este însoțită de numeroase tabele, statistici și grafice.

Catalogul numismatic ocupă un spațiu important (p. 89–297). Monedele sunt ordonate cronologic și sunt, de asemenea, însoțite de un număr identic cu cel al ilustrației corespunzătoare. Pentru datare s-au folosit RRC – pentru monedele romane republicane și RIC (I–X) pentru cele imperiale (pentru secolul IV și LRBC).

Autorul a optat pentru o datare amplă, neoperându-se nici o simplificare forțată. În cazul exemplarelor dificil sau chiar imposibil de precizat cronologic (datorită gradului ridicat de uzură) datarea este mult mai largă, indicându-se secolul. Atunci când a fost posibil, imitațiile au fost incluse în secțiunea corespunzătoare tipului oficial de referință. Dacă legătura cu prototipul nu a putut fi stabilită, monedele au fost tratate separat. Complexul numismatic analizat a fost organizat după diviziunile cronologice tradiționale, corespunzând reformelor monetare importante sau perioadelor de schimbare a fluxului monetar. Pentru fiecare monedă s-a furnizat cel mai mare număr de date posibile, inclusiv descrierea completă a aversului și a reversului. S-a oferit astfel posibilitatea examinării imediate și complete a exemplarului căutat.

Appendicele (p. 229–325) oferă 4 tabele, care cataloghează monedele în funcție de unitatea stratigrafică de proveniență, monetăria emittentă, autoritatea emittentă, cronologie, tipuri, procentaj și numărul de exemplare descoperit în alte stațiuni din Italia septentrională.

Bibliografia (p. 326–338) permite îmbunătățirea informațiilor în această problemă și este foarte utilă cercetătorilor.

Următoarele două articole au ca obiect micul tezaur de 18 monede celtice descoperit în urma acestor săpături. Primul îl are ca autor pe dl. prof. dr. Giovanni Gorini (*Un ripostiglio di monete celtiche dagli scavi del Teatro Sociale di Trento*, p. 343–360). Cercetătorul padovan arată că tipul acesta de monede nu prezintă corespondențe cu nici un exemplar de aur, argint sau bronz emis în Europa de vreo comunitate celtică. Mai mult, analiza aspecte-

lor tehnice, a compoziției metalice și a săpăturii atestă faptul că ne aflăm în fața unor imitații de proveniență locală și de durată limitată (prima jumătate a secolului I a.C. – ultimul sfert al secolului I p.C.). În afara descrierii acestui depozit, dl. G. Gorini oferă noi date asupra circulației monetare la Trento înainte de cucerirea romană. Depozitul – afirmă el – poate fi inclus în circulația monetară din Italia de Nord, înainte de cucerirea Raetiaei de către romani (15 a.C.). Este vorba de o arie în care moneda este intens folosită, având legături cu marile centre celtice de la Magdalenberg sau Manching. Prezența unei emisiuni monetare, chiar dacă nu oficială, ar putea indica apartenența încă la o fază „celtică” a vieții economice și culturale a orașului Trento, înainte de transformarea sa în municipiu roman.

Al doilea articol îi are ca autori pe Romina Belli, Enrico Cavada, Stefano Girardi, Fabio Marchetti și Victor Micheli (p. 361–376). Sunt prezentate rezultatele obținute în urma analizei chimice și structurale a celor 189 monede celtice. Această analiză era necesară, deoarece nu se cunoștea materialul folosit.

Tehnicile de diagnostic folosite (fluorescența cu raze X și difracțometria cu raze X) au arătat că monedele sunt de plumb, chiar dacă aveau forma și greutatea unora de argint. Autorii au emis o serie de ipoteze asupra destinației lor: ar putea fi falsuri antice, realizate în scopuri de fraudă sau monede fiduciare rapid retrase din circulație, încercări de fuziune sau baterie a monedei sau producții manufacturiere imitative chiar cu rol apotropaic.

Dacă mai adăugăm, că primele două studii au rezumat în limbile germană, engleză și franceză, ca și calitatea deosebită a ilustrației, avem imaginea unui volum deosebit de reușit. El face parte dintr-o serie mai largă de publicații, prin care numismatica italiană din ultimii ani a inițiat o vastă întreprindere de prezentare metodică și cu acuratețe a tuturor descoperirile monetare. Deși acest proiect este departe de a fi finalizat, volumele publicate până acum au pus la îndemâna cercetării un însemnat volum de informații inedite, ceea ce ne face să așteptăm cu nerăbdare și alte realizări de acest fel.

OVIDIU OLAR

Acta Musicae Byzantinae, vol. I, nr. 1, aprilie 1999, coord. Gabriela Ocneanu, 144 p.

În ultimele decenii lumea științifică ieșeană s-a îndepărtat de preocupările privind civilizația bizantină, în afara unor demersuri individuale, cu caracter limitat, marile proiecte lipsind cu desăvârșire. În aceste condiții apare ca meritorie inițiativa bizantinologilor muzicieni ieșeni de a înființa, în toamna anului 1998, un Centru de Studii Bizantine, mai ales că demersul lor nu vizează doar stimularea studiilor de muzică bizantină, ci își propune să atragă cercetători și din alte domenii, cum ar fi iconografia, literatura, istoria. Acest demers va fi fericit completat prin apariția, în aprilie 1999, a revistei *Acta Musicae Byzantinae*, una dintre puținele reviste de profil din lume, ce își propune să găzduiască în paginile sale studii ce au ca punct de convergență arta în general și muzica religioasă bizantină, în special. Această deschidere spre interdisciplinaritate nu poate fi decât benefică pentru școala umanistă ieșeană ce va fi stimulată să reîntregeze, tot mai mult, în preocupările sale studierea civilizației bizantine.

În materialul intitulat *Centenarul Schimonahului Nectarie – protopsalul Sfântului Munte*, Arhimandritul Clement Haralamb își propune să pună în evidență activitatea de traducător și compozitor de muzică psaltică a Schimonahului Nectarie de la Schitul Prodromului, cea mai veche așezare mănăstirească românească de la Muntele Athos.

Studiul lui Ioan D. Petrescu, *Ce este muzica bizantină*, publicat inițial în *Predania*, anul I, nr. 5, 15 aprilie 1937, se constituie într-o binevenită introducere în universul muzicii bizantine. Autorul nu își propune doar să-l pună în temă pe cititorul neavizat, ci să și stimuleze cercetarea acestei muzici, el deplângând faptul că ea are parte adesea de aprecierile unor amatori. Investigațiile de amploare nu pot aștepta, mai ales că avem de a face cu o „adevărată comoară muzicalo-liturgică” (p. 9).

În următorul text, *Spiritul profan în cântarea corală bisericească*, inițial publicat în *Predania*, București, anul I (1937), nr. 10–11 (1–15 octombrie), același autor avertizează asupra pericolului reprezentat de pătrunderea spiritului profan în cântarea bisericească. În fața acestui pericol soluția stă în revenirea la tradiție și în regăsirea unei unități stilistice care să elimine derapajele spre abordările superficiale ce au ca principale calități pateticul și

imaginația. Din fericire, în ultimii ani cântarea corală bisericească tinde să se inspire din modelele tradiționale, ceea ce pune o stavilă în calea pătrunderii spiritului profan.

În studiul *Tradiția muzicii bizantine în ortodoxismul românesc*, referat prezentat la Congresul Internațional de Muzicologie, Timișoara, 19–23 mai 1998, Titus Moisescu subliniază diversitatea muzicii religioase în spațiul românesc. Muzicologul apreciază că în arealul extracarpatric fondul bizantin și de tradiție bizantină a prevalat, pe când muzica ortodoxismului din Transilvania și Banat a avut o altă structură. De-a lungul timpului această diversitate s-a estompat, ajungându-se treptat la o uniformizare. În continuare, Titus Moisescu face referiri interesante la muzica bizantină practică în provinciile răsăritene ale României, acolo unde există o bază documentară suficient de solidă pentru a permite o reconstituire. De asemenea, autorul pune în evidență importanța școlilor de pe lângă marile lăcașuri mănăstirești și arată care este structura muzicii practicate aici, care-i sunt originile și felul cum a fost utilizată. Punând accentul pe evoluția specifică a muzicii de tradiție bizantină în spațiul românesc, autorul remarcă și activitatea desfășurată de principalii compozitori de muzică bizantină.

Bine documentat și riguros alcătuit, studiul de față constituie un prețios reper în bibliografia de specialitate.

Următorul articol, *Sisteme de notație în muzica religioasă de tradiție bizantină*, ce aparține aceluiași autor, reprezintă practic o detaliere a unui aspect atins și în materialul precedent. După un scurt istoric privind notația neumatică în muzica bizantină, autorul analizează variabilitatea acestui sistem, subliniind că marile evenimente istorice nu induc automat modificări în evoluția muzicii. Astfel, denumirea de *muzică postbizantină*, atribuită celei de după căderea Constantinopolului este artificială căci, după această dată nu există diferențe nici în structura și nici în notația muzicii bizantine. Punând accent pe ideea continuității și supraviețuirii, autorul propune pentru perioada de după 1453 denumirea de *muzică de tradiție bizantină* fiind rezervată întregii creații a Imperiului Bizantin. Această continuitate nu presupune însă lipsa unei evoluții, drept pentru care Titus Moisescu analizează etapele de evoluție ale muzicii vechi bizantine, până în secolul

al XIX-lea, când apare o nouă sistemă, arătând care sunt fazele de notație neumatică ce le corespund. Apariția noii sisteme a impulsiona muzica religioasă bizantină, creând în ortodoxie o atmosferă de emulație ce a favorizat nașterea și dezvoltarea școlilor naționale.

Autorul încheie arătând care sunt perioadele ce pot conduce la denaturarea muzicii religioase bizantine, mai ales sub impactul noii sisteme, ce a adus o perspectivă integratoare de tradiții diverse.

Bine articulat, studiul dă măsură unor preocupări cu adevărat statornice.

În următorul material, *Contribution à l'étude de la peinture murale de Lavra*, publicat inițial în urmă cu peste trei decenii, Grigore Nandriș își propune să pună în evidență legăturile existente între pictura murală de la Lavra Muntelui Athos și cea din mănăstirile Bucovinei. În acest scop aduce în discuție tema iconografică a arborelui lui Iesuc (Iesei) ce se găsește atât în pictura murală din Bucovina, cât și de la Athos. Analizând temeinic această iconografie, autorul ajunge la concluzia că putem vorbi de o reciprocă influențare a celor două centre, fapt firesc dacă avem în vedere că „arta bizantină este în primul rând o artă ortodoxă și ... caracteristicile naționale sunt secundare” (p. 42).

În ciuda faptului că depășește oarecum planul tematic anunțat al volumului, republicarea articolului lui Grigore Nandriș își justifică prezența aici prin faptul că între diversele sectoare ale civilizației bizantine există spații de subtilă convergență.

Studiul Elenei Chirceș, intitulat *Cântările sfintei liturghii în transcrierea lui Traian Vulpesu*, reprezintă un important act de restituire, dat fiind faptul că reliefează importanța contribuțiilor lui Traian Vulpesu la revigorarea muzicii psaltice românești, în special prin volumul *Liturghia Sf. Ioan Gură de Aur*, tipărit în 1939. În cele ce urmează sunt expuse pe larg principiile urmate de Traian Vulpesu în transcrierea volumului menționat.

Următoarea contribuție, semnată de Alexie Buzera și intitulată *Anton Pann – bazul teoretic și practic sau gramatica melodică. Contribuții*, se înscrie în același registru tematic al restituirilor. După cum precizează de la început autorul, materialul este un succint extras din primul capitol al lucrării de doctorat *Cultura românească de tradiție bizantină din secolul XIX* și constituie o bună parte din studiul introductiv la ediția critică a *Bazului teoretic și practic* tipărit de Anton Pann, cu transliterarea întregului conținut al cărții. Alexie Buzera subliniază faptul că dintre muzicienii psalți din secolul al XIX-lea, Anton Pann este singurul care a lăsat posterității trei lucrări de teoria muzicii bisericești. Dintre acestea *Bazul teoretic și practic* (1845) este cea mai valoroasă contribuție în domeniul muzicii psaltice din secolul al XIX-lea în limba română care, din păcate, nu a beneficiat până în prezent de un studiu critic exhaustiv. Sesizând această carență, autorul realizează o analiză sintetică a celor trei lucrări care, prin competența abordării, constituie un model pentru cercetătorii muzicologi.

Prin studiul intitulat *Autorii muzicii de tradiție bizantină din colecția de manuscrise ale mănăstirii Noul Neamț*, Margareta Cervoneac aduce în discuție 15 manuscrise muzicale bizantine, datate în primul și al treilea sfert al veacului al XIX-lea, ce se

găsesc în colecția mănăstirii Noul Neamț. Autoarea identifică compozitorii celor 15 manuscrise încercând totodată să descifreze biografia acestora, în măsura în care baza documentară o permite.

În articolul intitulat *Mitropolitul Andrei Șaguna despre practica și tradiția cântării de sorginte bizantină în biserica ortodoxă din Transilvania*, Constantin Catrina subliniază grija cu care ierarhul ardelean a vegheat la păstrarea tradiției liturgice și a cântului de sorginte bizantină precum și activitatea sa de mecenat la cultura bisericească.

Sub titlul *Documente importante de muzică bizantină și psaltică în bibliotecile din Iași*, Florin Bucescu își propune să atragă atenția asupra scrierilor muzicale de notație bizantină și psaltică din Iași, realizând totodată o trecere în revistă a manuscriselor aflate la Biblioteca Centrală Universitară, Arhivele Statului, Mănăstirea Golia, Muzeul Literaturii Române și Biblioteca Mitropoliei Moldovei și Bucovinei.

Cu toată dificultatea presupusă de acest demers, dat fiind faptul că este vorba de prima întreprindere de acest gen, iar documentele muzicale ce se întind pe durata unui mileniu sunt redactate în majoritate în limba greacă, autorul răspunde cu profesionalism sarcinii asumate. Amplul studiu, rod al unor investigații de peste două decenii, deschide ample perspective de cercetare pentru muzicologi, dar reprezintă și un mijloc util de informare pentru cititorul neavizat.

În materialul intitulat *High Spiritual Messages from Mankind'Part: Byzantine Music*, Traian Ocneanu aduce în atenție problema credinței, tema de o stringentă actualitate în lumea ortodoxă și nu numai. În frumoase cuvinte, autorul arată importanța pe care o are muzica bizantină în întregirea universului spiritual contemporan. Mesajul de înaltă spiritualitate al trecutului trebuie să fie pe deplin asimilat astăzi, aceasta fiind singura cale prin care se poate elimina uscăciunea și disperarea din viața cotidiană.

În final, vorbind despre *Locul muzicii religioase în învățământul universitar muzical*, Gabriela Ocneanu subliniază dificultățile pe care le presupune orice inițiativă ce vizează reintroducerea acestui gen de muzică în instituțiile de învățământ superior muzical. În ciuda numeroaselor piedici ce derivă dintr-o anumită inerție față de schimbare a sistemului birocratic, eforturile susținute ale cadrelor didactice de la *Academia de Arte George Enescu* din Iași au condus la înființarea unei secții de *Muzică religioasă*, a cărei studenți au participat, începând din 1995, la simpoziunile naționale de artă bizantină organizate în cadrul amintitei instituții de învățământ superior. Din nefericire secția respectivă are astăzi un statut incert, situație cu totul regretabilă de a cărei perpetuare se fac vinovați cei ce nu înțeleg importanța muzicii religioase bizantine în cadrul spiritualității românești.

Autoarea încheie pe un ton de un optimism moderat, fără a uita să sublinieze, prin cele două anexe atașate studiului, importanța domeniului în discuție.

Reunind în paginile sale materiale interesante și beneficiind de o ținută grafică ireproșabilă, volumul de față nu poate decât să stârneasce interesul lumii științifice ieșene și nu numai.

BOGDAN-PETRU MALEON

DUMITRU TEICU, *Banatul montan în Evul Mediu*, Timișoara, Editura Banatica, 1998, 565 p.

Afirmându-se pregnant în domeniul arheologiei, D. Teicu, autor a numeroase studii și articole și-a adus o importantă

contribuție la refacerea realităților social-economice și politice din spațiul bănățean. În legătură cu lucrarea asupra căreia vom

insista constatăm o discordanță între titlul enunțat și conținutul ei. Vorbind în general de Evul Mediu românesc, majoritatea covârșitoare a istoricilor au în vedere segmentul temporal al secolelor XI–XVII. Autorul nu respectă această delimitare, incursiunea sa fiind una extrem de cuprinzătoare ce merge până în secolul V e.n., pentru reputatul arheolog perioada de tranziție fiind considerată parte componentă fără nici un fel de distincție a Evului Mediu românesc.

Beneficiar al unei vaste experiențe arheologice, cercetătorul s-a angajat în tratarea unui subiect extrem de vast și de complex, ce presupune mai mult decât o simplă cunoaștere a inventarelor arheologice. De altfel, scopul mărturisit al lucrării este acela de a reconstitui habitatul medieval al Banatului din Evul Mediu. Acest obiectiv nu poate fi atins decât printr-o eficiență valorificarea a informațiilor arheologice și documentare, autorul dorind să se înscrie din acest punct de vedere pe linia promovată de Radu Popa (cu monografiile *Țării Maramureșului* și a *Țării Hațegului*) și Victor Spinei (autor al lucrării – *Moldova în secolele XI–XIV*).

Întrucât a dorit să se realizeze o lucrare completă, el a abordat planuri diverse, pornind de la creațiile materiale și spirituale până la organizarea social-politică și instituțională, în majoritatea cazurilor subscriind la concluziile formulate și prezente în istoriografia română.

Compartimentată în zece capitole, cu o listă a prescurtărilor bibliografice, cu un rezumat în limba germană și o listă a ilustrațiilor în limba germană, ea este însoțită în același timp, de zeci de planuri și hărți fizico-geografice.

Pentru realizarea obiectivului mai sus menționat, D. Țeicu face apel la numeroase surse scrise și arheologice exploatare utilizând informațiile oferite de numeroși alți autori: R. Popa, K. Horedt, Gy. Györfy, etc. folosind și o cuprinzătoare paletă informațională (surse arheologice, documentare, arheologice, arheozoologice).

Tratarea monografică a unui anumit spațiu impune și abordarea realităților geografice. În acest sens, arheologul bănățean consacră un bine articulat capitol cadrului geografic, resurselor și întinderii zonei investigate. În acest capitol, identificăm și motivația autorului. El preferă Banatul, întrucât consideră acest spațiu extrem de important în realizarea contactelor dintre elementele românești, ardelen și oltene. Este subliniată importanța mediului ambiant în geneza și evoluția civilizației urbane și rurale bănățene.

Epuizând acest subiect, revine inexplicabil la aspecte legate de studiul izvoarelor istoriei bănățene, când, în mod normal se impune tratarea acestei probleme în chiar debutul lucrării. Dincolo de această observație ce ține mai mult de formă decât de fond, D. Țeicu se dovedește echilibrat în aprecierea informațiilor pe care le oferă diferite categorii de izvoare. În viziunea sa, arheologia rămâne singura componentă care poate oferi informații substanțiale pentru perioada anterioară secolului XIII. Recunoaște și chiar subliniază importanța celorlalte categorii de izvoare: diplomatice (bizantine, maghiare), narative (bizantine, maghiare, otomane) și lingvistice (antroponime și toponime).

În capitolul IV, se întreprinde un sumar excurs istoriografic, fiind enumerate studiile și articolele precum și monografiile ale căror subiecte au fost generate de istoricii Banatului. Apreciem în acest caz, minuțiozitatea cu care inventariază zestrea istoriografică, atât cea română cât și cea maghiară și germană: N. Iorga, V. Neuman, Al. Krischan, J. Schwicker etc. Nu scapă ocazia de a sublinia, și cu acest prilej, importanța arheologică și valoarea informațiilor pe care aceasta le furnizează istoricilor.

Nu se decide de această apreciere, capitolul următor fiind dedicat în exclusivitate arheologiei, mai precis descoperirilor da-

tând din perioada secolelor IV–X. Invocându-l pe R. Popa, D. Țeicu, pe baza informațiilor arheologice aliniază, însă, din punct de vedere cronologic Evul Mediu românesc la cel european, al cărui început este plasat la cumpăna secolelor IV–V. Tot în cuprinsul acestui capitol, vine și confirmă punctul de vedere al istoriografiei române, conform căruia, prezența romană se prelungește dincolo de segmentul temporal 106–271 (274). I se poate reproșa doar faptul că apelează la mult prea multe informații tehnice (plasairea și dimensiunile fortificațiilor, tipul materialelor de construcții folosite, etc. care în mod cert sunt relevante, dar într-un alt context. Concluzia la care ajunge autorul este pertinentă. În această zonă geografică se constată un rapid și accentuat proces de ruralizare.

Într-o astfel de analiză nu putea fi neglijată componența spirituală, autorul fiind motivat de divergențele existente în legătură cu prezența și răspândirea creștinismului. El susține cu tărie existența creștinismului în spațiul bănățean dispunând de un număr redus de dovezi (simboluri creștine controversate: delfinul, porumbelul), ce nu pot fi verificate și susținute documentar. În partea finală a acestui capitol revenim la vechea practică, aceea de inventariere a așezărilor descoperite, datând din perioada secolelor VII–X.

Capitolul XI, denumit în mod pretențios *Civilizația medievală a Banatului montan*, este construit tot pe baza informațiilor arheologice, fiind prezente sporadic și informațiile documentare. Meritul său constă în faptul că s-a oprit cu răbdare și meticulozitate asupra tuturor componentelor definitorii: satul, case și curți medievale, reședințe ereziale și nobiliare, necropole medievale, biserici și mănăstiri, însoțite de un amănunțit repertoriu al descoperirilor.

Întrucât, așa cum am precizat, se vrea o lucrare completă, el se oprește și asupra unor elemente de fortificație (fortificații de pământ, turnuri-locuință). Autorul de dovedește extrem de rezervat în aprecieri personale, în legătură cu geneza și evoluția acestor elemente, limitându-se doar la o strictă prezentare a realităților de pe teren.

Nu sunt neglijate nici aspectele legate de potențialul economic al regiunii (creșterea animalelor, lucrări agricole, instalații hidraulice cu numeroase exemplificări documentare), informațiile dovedindu-se vitale în procesul de reconstituire a habitatului natural.

O parte consistentă este rezervată geografiei istorice a Banatului, autorul invocând cu acest prilej necesitatea cercetării interdisciplinare, singura metodă ce permite o mai bună cunoaștere a realităților. Este elaborat un registru extrem de cuprinzător al așezărilor medievale în care abundă informațiile de natură politică, socială și genealogică dar și aspecte legate de repartizarea și densitatea satelor, de situația demografică a așezărilor. Aspectele demografice ridică numeroase semne de întrebare, de aceea D. Țeicu ezită în a se lansa în aprecieri personale în legătură cu structura demografică, structură ce a generat numeroase controverse în istoriografie (vezi St. Pascu și R. Popa). Preocupat de onomastică, formulează o serie de considerații în legătură cu toponimia și fenomenul genezei satelor românești.

Întrucât nu putea face abstracție de componența pe care o reprezintă organizarea administrativă a teritoriului, Țeicu insistă asupra celor două forme instituționale de organizare ale acestuia: comitatul și districtul. Comitatul este văzut ca o instituție caracteristică modului de organizare a teritoriului, instituit de regalitatea maghiară, iar districtul ca formă de organizare autohtonă românească. Trece în revistă evoluția districtelor românești pe parcursul secolelor XIV–XV, subscriind punctului de vedere al lui Radu Popa, conform căruia districtul este un organism prestat de organizare social-politică.

Îmbinând minuțioasa analiză a documentelor cu rezultatele cercetărilor arheologice, în încercarea de a oferi imagini calitativ noi cu privire la societatea bănățeană, autorul se oprește și asupra realităților confesionale valabile pentru secolele X–XIII, dar și asupra realităților pe care le-a generat ofensiva catolică începând cu secolele XIII–XV. Aceste realități confesionale sunt încă dificil de conturat, întrucât în istoriografia română persistă numeroase neclarități. Nici D. Țeicu nu reușește să clarifice întregul mecanism al transformării elitei românești transilvănene într-o veritabilă nobilime. Păstrând o anumită echidistanță față de aceste probleme, el ezită să se pronunțe tranșant, cu atât mai mult cu cât confuziile persistă mai ales în ceea ce privește statutul politic și social al cnezului, dar și cel al nobilului. În privința atât de controversatei sinonimii existente între calitatea de nobil și cea de catolic, autorul nu se lansează în aprecieri personale, limitându-se la a subscrie opiniei formulate de V. Achim, conform căreia "nobilul român ar fi catolic de rit grec".

Lipsa oricăror clarificări persistă și în capitolul destinat analizei aspectelor sociale, pornind de la obștile sătești (statutul și evoluția acestora în procesul de aservire) și continuând cu așa-numita feudalitate bănățeană reprezentată de cnezimea locală surprinsă într-un proces evolutiv pe parcursul secolelor XIII–XV. Și în acest caz subiectele sunt tratate superficial, menționează vag statutul obștilor sătești în raport cu puterea regală și enumeră câteva dintre obligațiile sătenilor față de stăpânul feudal. Nu specifică nici în ce constau modificările, sub aspect juridic, survenite la nivelul proprietății, în momentul transformării ei dintr-un bun cnezial într-unul nobiliar. Conform părerii sale, recunoașterea stăpânirii cneziale printr-un act scris aducea cu sine și recunoașterea unui drept de stăpânire conform dreptului nobiliar, cnezul fiind astfel asimilat din punct de vedere juridic nobilului. Însă tocmai aici, la nivel juridic existau în mod cert diferențieri notabile cu atât mai mult cu cât, deseori, ele sunt menționate separat de documente.

Existau cu siguranță diferențe și la nivelul drepturilor și obligațiilor pe care le aveau comunitățile sătești aservite față de

nobil și față de cnez (generate tocmai de statutul juridic diferit de ale celor două tipuri de proprietăți).

Nedispunând de informațiile necesare, vorbește de rezistența și supraviețuirea dreptului românesc (jus valachicum), în fața ofensivei inițiate de regalitatea maghiară. Și în acest caz motivele pot fi mult mai profunde, regatul maghiar fiind poate constrâns de anumite realități: să tolereze aplicarea lui.

Alături de aspectele sociale, economice, confesionale, D. Țeicu își rezervă dreptul de a prezenta în paginile de final o serie de aspecte legate de istoria politică a acestui spațiu, pe parcursul secolelor X–XV. Plasarea acestui capitol în finalul lucrării relevă dezinteresul lui pentru istoria politică, evenimentală. Face abstracție de faptul că istoria politică este mult mai necesară în creionarea cadrului general în care evoluează o comunitate umană. Se dovedește inconsecvent, întrucât revine și lasă să se înțeleagă faptul că în mare măsură profilul social economic confesional a fost generat de raporturile politice dintre puterile prezente în această zonă de contact și de interese în teren (Imperiul Bizantin, Țaratul Bulgar, Regatul Maghiar, Țaratul Sârb, Imperiul Otoman).

Deplasată se dovedește aprecierea conform căreia penetrarea teritoriului bănățean, de către maghiari a fost obstrucționată de natura reliefului (extrem de accidentat). Nu ne putem închipui că un stat, precum cel maghiar, puternic occidentalizat, dispunând de instrumente și instituții (biserică, armată) bine organizate nu își putea impune controlul, chiar și în aceste regiuni greu accesibile, cu atât mai mult cu cât Banatul prin poziția sa geopolitică (zonă periferică extrem de expusă și instabilă) reclamă o integrare cât mai rapidă în cuprinsul regatului.

Aprecierile, cu toate deficiențele constatate, se impun atât datorită faptului că lucrarea se prezintă sub forma unei densități considerabile de informație și mai puțin de interpretări, cât și din cauză că se prezintă sub forma unui produs al deplinei maturități și experiențe în câmpul istoriei. Este cert că lucrarea va constitui un moment de referință indispensabil investigațiilor viitoare, un pas important în clarificarea punctelor de vedere și în formularea unor răspunsuri la întrebările prezente încă în istoriografia contemporană.

GERD FRANCK